SEID M. TRALJIĆ

VRANA I NJEZINI GOSPODARI U DOBA TURSKE VLADAVINE

1.

Kupivši Mlečani od Ladislava Napuljca 1409. god. Dalmaciju zajedno s nekim otocima i gradovima u pozadini obale, pripala im je uz ostalo i Vrana. Sad je taj posjed postao sa svojom okolicom mletački feud, pa ga je vlast razdijelila svojim dostojanstvenicima u Zadru i nekim starim zadarskim obiteljima na uživanje. Obrađivači pojedinih dijelova posjeda davali su rentu i vršili stanovite dužnosti samom vranskom gradu i njegovoj posadi.[1] Posada je bila sastavljena uglavnom od plaćenika, koji nisu imali ni volje ni interesa za održavanje tvrđave, a još manje su se zalagali u odlučnom času da je brane od vanjskog neprijatelja i napadača, jer ni država nije uredno isplaćivala njihove ugovorene plaće.

Upravo u to vrijeme počela se u Dalmaciji osjećati opasnost od turskih prodora.[2] Iako se izričito ne kaže, može se razumjeti da su Mlečani mislili na tu opasnost kad 1411. god. naređuju da se pregleda zadarska tvrđava i pažljivo ustanovi da li bi gradska posada bila u stanju uspješno odbiti neprijatelja u slučaju navale. Te su mjere mletačkih vlasti bile povezane s odlaskom mletačkog izaslanika sultanu radi uređenja nekih neriješenih pitanja između dviju država.[3] Godinu dana nakon toga raspravljalo se opet u Mle-

[1] Vrani su tada spadala sela Hrašćani (sa zaseocima Babac, Komornik i Fermić), Tinj, Zablaće, Blaćane, Skorobić, Bojska, Malinavas, Poškaljina, Pristeg, Baškonjane, Pakoštane, Ritićane. — Vidi S. Antoljak, Zadarski katastik 15. stoljeća. Starine XLII, str. 389—399.

[2] Obično se turske provale u ove krajeve počinju datirati od pada Bosne 1463. god., međutim one su po novim istraživanjima počele mnogo prije i treba ih tako ubuduće obrađivati.

[3] S. Ljubić, Listine o odnošajih Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike, sv. VI, str. 164.

cima šta bi trebalo učiniti s Ninom, a ponovno se isto pitanje postavlja na sjednicu i 1414. god.[4] Međutim krajem zime i na proljeće 1415. god. turska vojska već robi oko Makarske i Omiša. Tada su baš Trogirani poslali cetinskom knezu Ivanišu Nelipiću deset strijelaca u pomoć »poradi straha od Turaka«, od kojih je prijetila opasnost i gradovima Splitu, Trogiru i Šibeniku. U mletačkim se izvorima toga vremena ne govori o turskom napadu na Šibenik, ali o tom piše nepoznati nam domaći ljetopisac i ističe da je turski vojvoda Cehmelich robio po Cetini i okolici gradova Trogira, Šibenika i Zadra sve do mora.[5] Inače je već otprije poznato da su oni tada prodrli na sjever do Kranjske.[6] Ova turska provala u jadranski pojas bila je izazvana pa i potaknuta međusobnim trvenjem bosanskih vlastodržaca i njihovim neslaganjem i borbom s ostalim vlastelinima. Međutim ona je bila i poticaj Turcima da se i samostalno upute u ove krajeve, a to će dalje ostati stalna praksa u njihovim ratnim pothvatima. Desetak godina iza toga izvješćuju Dubrovčani (6. kolovoza 1426) kralja Žigmunda o turskoj provali u Bosnu i Hrvatsku. Njihova vojska od oko 4000 momaka boravi gotovo cijelo ljeto u Bosni i nitko im se ne usuđuje suprotstaviti. Otale su provalili u dva maha u Hrvatsku, zadobili veliki plijen i zasužnjili mnogo Hrvata i Vlaha. Nedugo zatim izvješćuju Dubrovčani ponovno (u rano proljeće 1432. g.) kralja, kako je turski vojvoda Ishakbeg prešao preko Bosne s poprilici tri tisuće vojnika u Hrvatsku, u Luku i zadarski kraj, gdje je nanio veliku štetu blagu, zapregama. Ljudima je pak, nastavljaju Dubrovčani u svom pismu dalje, mogao učiniti mali ili nikakav plijen, jer su se ovi na vrijeme sklonili na sigurna mjesta, unaprijed očekujući njihov napad. Glas se je bio pronio da će se napadači u tim stranama zadržati i duže vrijeme, ali je Ishakbeg bio pozvan brzo natrag od sultana Murata, koji je namjeravao drugdje ratovati, pa mu je bila potrebna i ova vojska.[7] Ovu tursku provalu u Hrvatsku 1432. god. o kojoj su prvo izvijestili Dubrovčani kralja Žigmunda, potvrđuju i drugi izvori. U jednom glagoljskom zapisu u tzv. Pašmanskom brevijaru govori se o toj provali ovim riječima: »Va to vrime pride Isak voevoda s Turci i porobi Vlahe i Hrvate«.[8] Mnogo više doznajemo o tom iz dukale

[4] S. Ljubić, Listine VII, str. 156—157.

[5] I. Kukuljević, Dva stara ljetopisa XV st., Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IV, str. 65.

[6] Stanko Jug, Turški upadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, Ljubljana 1943, str. 5 (posebni odtis iz Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo XXIV, 1943).

[7] J. Gelcich — L. Thalloczi, Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae, Budapest 1887, p. 275, 367—368.

[8] V. Štefanić, Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I, Zagreb 1969, str. 109.

dužda Franciska Foskarija od 15. travnja 1433. god. Zakupnici državnih daća Novigrada, Ostrovice i Zadra Jakob iz Bolonje i Petar Maverius, koji te daće drže od 1430. na dvije godine, žalili su se duždu kako je u to vrijeme došlo do provale Turaka u ove krajeve, pa su oni zbog toga pretrpjeli štetu. Zato mole da im se odobri naknada štete. Dužd naređuje zadarskim rektorima i kameraru da stvar ispitaju i postupe kako im se čini da je pravedno. — Četiri godine kasnije (8. V 1437) javlja se pred duždom sa sličnom molbom drugi novigradski zakupnik daća, Vitul de Zadulinis. I on je zbog rata s Turskom pretrpio znatnu štetu i ostao dužan zadarskoj komori oko 3000 libri. Odobreno mu je bilo da dug plati u roku od šest godina. Za dvije godine je namirio dug, ali kasnije nije mogao i zato je zatvoren. Tad su se za njega zauzeli zadarski građani i otkupili ga. Na to mu je odobreno da preostale tri rate isplaćuje postepeno po 100 libri godišnje.[9] Da li je Zadulinis bio zakupnik u vrijeme one turske provale 1432. god. ili možda za neke druge o kojoj nemamo podataka, to ne možemo sad reći. U svakom slučaju vidi se očito da je ta provala obuhvatila ne samo široko područje nego su i materijalne posljedice bile teške i dugotrajne.

O životu stanovnika Vrane sredinom XV stoljeća govore nam neki podaci koji se tiču njihovih obaveza prema državi i prema kastelanima i plaćenicima ovoga grada. Godine 1460. požalili su se Vranjani dalmatinskim sindicima i providurima Juliju Contarenu i Antoniju Veneriju na nepravde koje im se nanose jer se »već više godina krše prastari njihovi običaji, povlastice i dozvole dane od prejasnog duždeva gospodstva«. Oni su izjavili »kako je u prošlo vrijeme bilo uobičajeno plaćati sakupljačima daća 5 stara i jedan kvartuč ulja za svaki mlin, koji je sadržavao otprilike 120 kvarti maslina«, a odnedavno vranski dacijari zahtijevaju od njih 6 stara i kvartuč za 60 kvarti maslina, što je protiv običaja, povlastica i dozvola. Isto tako se »stanovnici ovoga distrikta sile da donose žito i vino koje daju u ime četvrtine i desetine spomenutim dacijarima u Vrani i odatle na obalu. Također su pri dolasku kaštelana i plaćenika određenih za stražu u Vrani bili dužni njihove stvari i dobra prenijeti svojim zapregama s obale u Vranu, a na povratku njihovu iz Vrane na rečenu obalu uz plaću od 2 solda za svaku zapregu. Isto tako su zidari, drvodjelci i kovači onog mjesta prisiljeni od kaštelana Vrane dnevno obavljati mnoge poslove u tom gradu za koje ih ništa ne plaćaju. Na isti način kada rade dacijarima 12 dana koje su dužni raditi godišnje uz plaću i piće, ovi im neće ništa da daju niti da plate. Napokon kada treba da se podigne ograda grada Vrane, stanovnici distrikta neće

[9] HAZ Dukali i terminacije I, 69.

ništa da tome pridonesu. Vidjevši sve i pojedine ove točke — nastavljaju providuri pomnjivo ih proučivši i saslušavši dacijare vranske o točkama koje se njih tiču i sve ono što su oni o tome htjeli reći i dodati i saslušavši neke svjedoke, koje su nam rečeni ljudi predložili, vidjevši također povlastice udijeljene (im) od prejasnog duždeva gospodstva 15. studenoga 1431. i duždevo pismo od 30. VI 1442. i neku terminaciju uzvišenog Ivana de Cha de Pesaro, tada kneza, i Julija Lauredana, kapetana, i Petra Foscarina, kamerara zadarskog, od 20. prosinca 1441. g. — razmotrivši sve i pojedince što je trebalo razvidjeti jednodušno i složno izjavljujemo, proglašujemo i određujemo na ovaj način:

1. Da su za idućih pet godina za koje je već bila dana na dražbu vranska daća, stanovnici Vrane dužni dati spomenutim zakupnicima poreza kao što su i proteklih pet godina davali, a kada protekne tih pet godina ubuduće rečeni stanovnici Vrane i distrikta od mljevenja maslina u Vrani i u predgrađu, kao i u cijelom distriktu za 90 kvarti maslina koje će mljeti imaju davati spomenutim ubiračima po 6 stara i kvartuč ulja.

2. Ljudi koji stanuju u mjestima bližim Vrani dužni su donositi žito i vino koje daju na ime četvrtine i desetine jedino u Vranu. Oni pak koji stanuju bliže morskoj obali neka dovoze spomenuto žito i vino na obalu ukrcano u brodove kada to budu zahtijevali pobirači poreza, tražeći od njih troškove za hranu. Ako to donesu tamo gdje im bude označeno, a ne nađu pobirača poreza i brodova u koje bi trebalo ukrcati teret, tako da bi došli uzalud, u tom slučaju svakom od njih i za svaki put dužni su pobirači poreza platiti zaslugu za ono putovanje, i to dva solda za svaki tovar, a četiri solda za zapregu. Ako ne plate, neka im se to odbije od onih 12 dana koje su im dužni godišnje raditi.

3. Kao što su pri dolasku kaštelana i plaćenika Vrane dužni svojim zapregama prenositi njihove stvari s obale do jezera i u Vranu, kao i na povratku njihovu iz Vrane do jezera i do obale uz plaću od 2 solda za zapregu, također su im dužni platiti 4 solda za zapregu oni koji tamo (u Vrani) obitavaju i šalju kakve stvari na obalu i ne smiju se ničim drugim gnjaviti.

4. Isto tako zidari, drvodjelci i kovači dužni su raditi besplatno u gradu Vrani jedan dan kad se ukaže potreba i kad se radi o stvarima koje se tiču naše duždevske vlade, za koji dan neka budu izuzetni od obaveze rada drugog dana, kad bi bilo potrebno raditi u gradu ili izvan za opću potrebu grada ili distrikta. Ako bi radili preko dva rečena dana, neka im se plati po običaju koji se obdržava.

5. Kada stanovnici Vrane i distrikta rade ubiračima poreza 12 dana koja su dužni raditi na godinu, rečeni ubirači poreza im moraju dati piće i hranu prema propisu rečene povlastice. Ako

to ne učine, neka plate za svakoga i svaki put 2 solda koje će računati za izvršene radove.

6. Stanovnici vranskog distrikta dužni su donositi kolce za ogradu podgrađa koliko god bude potrebno, a stanovnici samoga podgrađa trebaju to ugraditi i dovršiti. Napokon budući da je jarak grada Vrane blizu mosta pun blata koje su tamo nabacali plaćenici, određujemo i hoćemo za čuvanje podgrađa i vranskog distrikta za ovaj put da ga isprazne i očiste (stanovnici Vrane?) i da svakom ostane njegovo ono što odnese. Ubuduće plaćenici ne smiju ništa bacati u rečeni jarak pod prijetnjom globe od 10 soldi koji će im se oduzeti od plaće svakome tko bude učinio protivno i svaki put nanovo. Isto tako ne smiju se prisiljavati seljaci da odnose blato koje bi se možda našlo u rečenom gradu«.[9a]

Kako je iz prednjeg vidljivo, Vranjani su od vrhovne mletačke vlasti bili dobili izvjesne povlastice, ali su ih niži predstavnici vlasti kršili i nametali im svoju volju. Zato je bila potrebna intervencija predstavnika zemaljske uprave, da se njihove dužnosti i prava svedu na određenu mjeru i da se zaštite od samovolje pojedinaca. Mletačke su vlasti tih godina strahovale od ponovnih turskih pljački po Dalmaciji, jer je Bosna bila već u njihovim rukama i sad im je bilo još bliže zalijetati se u ove strane. Zato je senat naredio 1463. god. zapovjedniku galija u Jadranu da sa svim brodovljem stražari pred gradovima Splitom, Trogirom, Šibenikom i Zadrom, kako bi ih zaštitio s te strane od eventualne turske provale.[9b] Tada izgleda nije bilo takve provale, ali će se ona ostvariti koju godinu poslije. Naime oni su 1466. god. došli u okolicu Zadra i Šibenika, te su opet nanijeli velike štete.[10] I ova je provala ostala kod nas slabo zapažena i općenito se držalo da su Turci prvi put udarili na ove strane 1468. godine. Tada su oni prodrli sve do Senja i valjda na povratku se navratili u zadarski kraj. Tu su opustošili ognjem i mačem sve do čega su došli i odveli nebrojeno plijena u ljudima i blagu.[11] Tadašnje mletačke vlasti ističu osobito neizmjernu tursku vojnu snagu, koja im je omogućavala česta zalijetanja u raznim pravcima na susjedne teritorije.

Pri ovoj stalnoj opasnosti s istoka javlja se još jedna nevolja, koja je nanosila mnogo zla. To je neprijateljski stav Mletačke Republike prema susjednim hrvatskim velmožama i obratno česta njihova zalijetanja u krajeve pod mletačkom upravom. Ovi su hrvatski knezovi smatrali Mlečane uzurpatorima i zbog toga su se prema njima tako i odnosili. I njihovi su posjedi bili pod stalnim pritiskom turske invazije, stradali su i oni isto kao i mletački po-

[9a] Š. Ljubić, Listine X, str. 158—159.
[9b] Ibid, 252.
[10] J. N. Tomić, Naselje u mletačkoj Dalmaciji, Niš 1915, str. 5.
[11] Š. Ljubić, Listine X, str. 413, 418, 423.

sjedi, a da bi kakogod naknadili pretrpljene štete, njihovi su se podanici obeštećivali na račun mletačkih gradova i njihovih stanovnika. Pa i službena je politika gubernatora Janoša Hunjadija išla tome u prilog. Uz ostalo je on zahtijevao od dužda Foskarija da povrati Vranu i vranski priorat njezinu legitimnom prioru Tomi Sekelju. Te su vijesti uznemirile mletačku vladu. Zato ona piše zadarskim rektorima nek budu na oprezu i svakodnevno dojavljuju vladi sve što novo čuju ili opaze. Vlada nadalje naređuje da se Vrana odmah opskrbi hranom i ostalim potrebama, a pješaci u toj tvrđavi koji su oženjeni Hrvaticama imaju se otpustiti i zamijeniti novima.[12]

Godine 1470. bile su dvije turske provale u zadarski kraj, a ponavljale su se još i 1473 i 1475. god.[13] Tada su se oni ovdje zadržali oko 15 dana, što svjedoči o slabosti mletačke obrane i njihove vojne organizacije. U tvrđavama su se ipak posade držale, jer su napadači raspolagali s malo artiljerije i nisu bili sposobni za osvajanje gradova. To je međutim bilo samo pripremanje za njihove kasnije uspješne zahvate u ovim krajevima. Njihovi se napadi u zapadne strane Balkanskog poluotoka pojačavaju od dolaska u Bosnu sandžakbega Skendera u u listopadu 1477. god. koji je tu čast obnašao u tri maha do 1505. god. Njegova je vojska već početkom 1478. god. harala zadarsku okolicu, a ponovilo se to i ujesen iste godine. Izvori bilježe da je Skender bio u ovome kraju opet 10. prosinca 1481. god. i odveo u sužanjstvo 500 osoba.[14] Koliko je tada stradala zadarska okolica svjedoči jedan dokumenat iz 1482. godine, kada su 42 župnika s teritorija zadarske i ninske biskupije ovlastila svoju dvojicu drugova da bi im kod mletačke vlade izradili oslobođenje od desetine zbog učestalih pljački sa strane Turaka i drugih neprijatelja. Pod tim drugim neprijateljima treba odmah misliti na spominjane hrvatske knezove i njihove službenike. Ova je punomoć ispostavljena pred zadarskim notarom Petrom Dragonjom, a zastupljeni su po 21 župnik iz zadarske i ninske dijeceze.[15] Za nas je ovdje najzanimljivije to što je s teritorija zadarske biskupije ponajviše župnika iz okolice Vrane, a među njima je bio i sam vranski župnik. Na prvom je mjestu Ivan iz Vrane, a zatim slijede Jakob iz Zablaća, Pavao iz Tinja, Matej iz Tukljače, Matej iz Sikova, Juraj iz Bubnjana, Ivan iz Hrašćana, Stjepan iz Gorice, Luka iz Račica, Ivan Martinov iz Bokanjca, Matej iz Blata, Bartol iz Brda, Juraj iz Crnoga, Ivan iz Murvice, te Donat iz Crnogoršćine.[16] Toliki broj ugroženih i na-

[12] S. Ljubić, Listine IX, 378—379.
[13] C. Bianchi, Fasti di Zara, str. 65, 66.
[14] Ibid.
[15] G. Praga, Atti e diplomi di Nona, str. 117—119.
[16] Ibid.

stradalih sela s tako širokog područja, koje je obuhvatalo dvije biskupije, svjedoči nam o jačini tadašnjih turskih napadaja i posljedicama koje su oni ostavljali. Neka će se od tih sela i kasnije spominjati u vezi ovih zbivanja.

Mletačke su vlasti inače tada radile o popravku gradova koji su bili ugroženi i oštećeni. Tako 1484. god. dužd Mocenigo na temelju izvještaja zadarskog kneza o nužnoj potrebi popravka Vrane i Nina šalje istom knezu 500 stara prosa da ga proda u Zadru i novac upotrijebi za popravak i valjano utvrđivanje spomenutih gradova.[17] O njihovu se utvrđivanju radilo i 1499. god. upravo o vrijeme ponovne turske provale i pljačkanja u tom kraju. O tim događajima zabilježio je domaći ljetopisac malobraćanin Šimun Glavić ove zanimljive podatke: »1499. ljeta. Tada pride Skender baša s Turci V Hrvate na 21. ijuna i vzeše ljudi 700 i ubiše dum Ivanka na Hrašćah i dum Luku na Rašicah i dum Martina na na Mahurcih i dum Jakova na Trščah i dum Vida na Mirah i dum Stipana na Rogovi pisca«.[18] Ove nastradale župnike nalazimo gotovo od reda kao potpisnike one molbe iz 1482. god. za oslobođenje od desetine. Iz vranske okolice su sada bili Luka iz Račica (selo postojalo kod Gorice) i Ivanko iz Hrašćana (danas Raštani), te dum Stipan s Rogova. Dakle stradanja su bila zapečaćena ljudskim životima, ali im broja ne znamo, izuzev navedenih svećenika. I idućih godina stalno se govori o turskim pljačkama, dočim mletačka vlast malo poduzima za obranu svojih gradova i istom kad su plaćenici zaprijetili da će otići ako im ne budu isplaćene dužne plaće, vlada šalje zadarskim rektorima 400 dukata za podmirenja posada u Vrani i Ninu.[18] Tada se među Skenderpašinim službenicima u vojsci spominje i Luca Zugli iz Hrašćana kod Vrane. To već svjedoči koliko je teritorijalna obrana bila rastočena i oslabljena. Vidjet će se to i kasnije kad u Shenderpašinim jedinicama nalazimo jednog vojnog zapovjednika — vojvodu — Sulejmana, koji je bio rodom iz ovoga kraja.[19] Znači da je već bilo i konvertita, koji su u toku svoga sužanskog boravka negdje u Bosni postigli izvjesno povjerenje i položaj u vojsci. Takvi će u toku daljih zbivanja na granici igrati sve veću i značajniju ulogu i pomagati osvajaču u njegovim pothvatima oko zauzimanja graničnih područja i gradova, odnosno učvršćenja njegove vlasti u ovim krajevima. To je i bila redovita praksa ovoga osvajača: oslabiti obranu, pridobiti što više domaćih ljudi za sebe i na taj način stvoriti podlogu za održanje osvojenih oblasti.

[17] Na istom mjestu, str. 122.

del dei diarij manoscritti di Marino Sanudo, Arkiv za povjesnicu jugosla-

[18] Arkiv IV, str. 39.

[19] Rapporti della Repubblica Veneta coi Slavi meridionali; brani tratti vensku VI, str. 173—174. — Dalje se kod Sanudovih vijesti citira samo Arkiv.

U Vrani je na prijelazu iz XV u XVI stoljeće bilo stotinjak branilaca, a toliko će ih uglavnom biti i za cijelo vrijeme mletačke vlasti toga vremena. Zadarski su rektori bili zaduženi za opskrbu i naoružanje gradova Vrane, Nina, Novigrada i Nadina, pa zato često ističu vladi nedostatak novčanih sredstava kako za obranu, tako i za uzdržavanje posada, tražeći da im se pošalje što je za to potrebno. Radilo se je uz to i o otkupu sužanja, iako su mnogi zauvijek ostali tamo gdje su bili jednom dovedeni. U proljeće 1500. god. došlo je opet 700 konjanika u ovaj kraj, te su pljačkali oko Vrane, Nina, Novigrada. Pri tom je stradalo preko 400 ljudi, a odvedeno je više od 1000 goveda i 2000 brava. Poharano je 12 vranskih sela i po nalogu Skenderpašinu živež je spremljen u Kamengrad i Ključ. U jesenskoj ofenzivi Vrana je opet bila na udaru: mletački izvještaji govore o 2000 sužanja i 30.000 glava opljačkanog blaga. Ti su brojevi svakako pretjerani, ali u svakom slučaju ilustriraju težinu položaja u kome je narod ovih gradova i sela živio. U jednom se pismu ističe kako su razorena sva sela vranskog vlastelinstva, od kojih je Sinjorija imala velike koristi. Kad je neki časnik poslan s vojskom na čuvanje Vrane, posada je napustila grad, jer nije dobivala plaću. Uz to se je javila i kuga, kao i u cijeloj zadarskoj okolici. Zadarska komora je pak bila prazna, jer prihodi nisu pokrivali ni polovicu troškova, a rat s Turskom traje zapravo već 18 godina.[20] Dobar dio gradskih bedema na Vrani bio je porušen pred više godina, u gradu nije bilo ni cisterne, pa ipak se stalno spominjala njezina potreba, nije bila izgrađena ni za nekoliko kasnijih godina. I iduće godine kruže glasovi o Skenderpašinom dolasku s artiljerijom i 9000 vojnika. Za gradske posade u Vrani i Ninu priskrbile su mletačke vlasti 400 dukata. U Vrani nije bilo ni kastelana, pa je poslano 25 plaćenika pod zapovjedništvom Jerka Tartara.[21] U godinama 1502—1504. nema vijesti o turskim napadima u ovim krajevima. Tada je (1502) sklopljeno i primirje između sultana i Mletaka, a 1504. i mir, pa se Skenderpaša okrenuo na drugu stranu. Inače znamo da je Vrana još uvijek u lošem stanju. Bedemi su ruševni, municija stoji u neredu i slabo je čuvana, nema cisterne i služe se nezdravom vodom. Bilo je i kuge. Plaćenika je malo, a neki koji su bili određeni da iz Novigrada idu u Vranu nisu poslušali, zbog slabe opskrbe, a drugi radije ostaju u selima izvan tvrđava.[22]

Te prilike govore o slaboj vojnoj organizaciji mletačke uprave na ovim mjestima, koja su bila najosjetljivija. Vrana, Nin, Nadin i Novigrad bili su neposredna zaštita glavnog grada Dalmacije, pa im svejedno nije davana ona pažnja i značenje koliko oni po svom

[20] Arkiv VI, 154—155.
[21] Arkiv VI, 161—164, 167, 169, 173, 176, 182, 189, 195, 199.
[22] Arkiv VI, 228, 236, 258, 271—273.

položaju zaslužuju. Sva je sreća za njih bila u tome što su i turski nasrtaji postali rjeđi i slabiji. Pokazat će to kasniji događaji. Od mira s Portom 1504. god. pa sve do kraja drugog desetljeća XV st. vlada na toj granici uglavnom mirno stanje i nema onih stalnih pritužbi na turske provale kao prije toga. Međutim, od početka trećeg i u toku četvrtog decenija stanje se tu mijenja. Pridonio je tome najviše bosanski namjesnik Husrevbeg, koji je najviše učinio za proširenje toga sandžaka. Već je njegov prethodnik Mustafa obnovio česte pohode u Dalmaciju, pa se među ostalim početkom 1520. god. 200 turskih konjanika i 600 pješaka sukobilo na području Vrane, Nadina i Novigrada s mletačkom plaćeničkom vojskom. Odveli su blizu 300 ljudi i preko 300 glava marve. Krajem godine opet su se zalijetali ovamo, pa zadarski knez i kapetan ističu potrebu bolje opskrbe Vrane i Nadina, tražeći više konja za vojsku. Početkom 1521. god. određeno je uz postojeće Hrvate i plaćenike još 20 vojnika za čuvanje Vrane. Tada bilježe izvjestitelji jednu navalu od 500 do 600 turskih konjanika putem ispod Vranskog jezera, kada su oplijenili 7 ili 8 sela. Plaćenici su ih kušali goniti, ali su se povukli pred premoćnom silom. Očito radi neimaštine, ali i radi osvete odlučili su se neki Vranjani sa Skradincima na pohod preko turske granice, a ovi im uzvraćaju istom mjerom.[23] Tako je išlo iz godine u godinu. Tada Husrevbeg osvaja Knin i Skradin (1522) i na taj način približava bosansku granicu Zadru i njegovu neposrednu zaleđu i još ih više ugrožava.

Godine 1524. trčala je jedna turska četica od 150 konjanika oko Hrašćana i Gorice, uhvatila je 70 ljudi i »nebrojeno blago«. Plaćenici iz Nadina i Vrane dali su se u potjeru za napadačima, potukli ih i neke zasužnjili. U Mlecima odlučuju da se poprave gradovi oko Zadra i odobravaju 2000 dukata, osobito za utvrđivanje Nina, Vrane, Nadina i Novigrada.[24] Tada je Vrana imala 561 stanovnika u gradu i varoši, a u posadi je bilo 25 konjanika. Vrana je nosila godišnje 2200 lira, a za plaću posadi trošilo se 2600 lira. Za usporedbu treba navesti stanovništvo drugih tvrđava oko Zadra. Dvostruko ih je više bilo u Novigradu, oko 50 posto više u Nadinu, a u Zemuniku nešto manje nego u Vrani.[25]

Iako Husrevbeg ni kasnije nije mirovao, malo je zalazio u ove strane, jer mu je više pažnje privlačio Klis, a dužnost ga je zvala i na vojne po Ugarskoj i sjevernim hrvatskim zemljama. Istom nakon Mohača opet se je okrenuo sjevernoj Dalmaciji i uz suradnju hercegovačkog sandžaka osvaja 1527. god. Obrovac. Pri tom mu je bio desna ruka njegov oslobođeni rob, a sada vojvoda Murat iz šibenske obitelji Tardića. Proći će još deset godina u

[23] Arkiv VIII, 69—70, 91, 93, 95, 97.
[24] Arkiv VIII, 184.
[25] S. Ljubić, Commissiones et relationes venete I, 200, 202, 219.

češćim i rjeđim čarkanjima na granici. Najviše je borbe bilo oko Klisa, koji pod udarcima jačeg napadača njegovi branitelji i građani moradoše napustiti. Time je nestalo i posljednje tvrđave hrvatskog kraljevstva na tlu Dalmacije. Poslije osvojenja Klisa i osnutka kliškog sandžaka pošao je Husrevbeg s prvim kliškim sandžakbegom Muratbegom Tardićem na sjever i opsjeo Nadin i Vranu. U Nadinu je bilo 150 pješaka i 50 konjanika, koji su bez borbe predali grad i sami se povukli. Tako je bilo i s Vranom. Tako je Husrevbeg krajem travnja 1538. dobio bez borbe Vranu. Plaćenici iz ovoga grada su pobjegli u Nin. I iz nedavno izgrađenog Zemunika posada je također utekla, ali su ga spasili i očuvali sami hrvatski vojnici koji su u zadnji čas zaposjeli tvrđavu. Moglo se je tada i Zadru slično dogoditi, jer je najveći broj vojnika napustio grad i stupio u najam kod sultana zato što ih Mlečani nisu redovito plaćali. Osim toga i gradska je straža bila pustila u grad 25 turskih vojnika, koji su došli do gradskog trga, odakle ih građani izbaciše van. U okolici grada je čekala druga turska vojska na znak za napad, pa kako zavjera nije uspjela, ni ta vojska nije prešla u napadaj.[26]

Iduće je godine mirovnim ugovorom između Turske i Mletaka predviđeno bilo da se Nadin i Vrana vrate bivšim gospodarima, ali se to nije ostvarilo. Kasnije su Turci opet obećali da će ta dva grada porušiti i da neće drugih graditi, pa ni to nisu izvršili. Republika se s tim morala pomiriti, jer nije bila u stanju nanovo se upuštati u rat, a drugim načinom nije mogla te gradove predobiti. Duže vrijeme se je, međutim, potezalo pitanje nekih sela koja su turski zapovjednici iz gradova na svoju ruku zauzeli i držali mimo postojećih ugovora. To je pitanje ostalo neriješeno gotovo do ciparskog rata i bilo je predmet višekratnih dopisivanja između Porte i kliškog sandžakbega s mletačkom vladom.

2.

U toku prvih deset godina turske uprave u ovom kraju dva puta je bilo provedeno popisivanje posjeda. Prvi defter (katastar) sastavio je bosanski sandžakbeg Ulamapaša, a drugi neki nama nepoznati povjerenik Porte. Iako ti defteri nisu očuvani, ili nam pak još nisu poznati, ipak se možemo poslužiti nekim njihovim podacima citiranim u pojedinim dokumentima toga vremena. U fermanima sultana Sulejmana II od sredine ramazana 952. god. (16—25. XI 1545) odnosno iz sredine džumadelahira 857 (26. VI — 5. VII 1550) navodi se pedesetak sela i drugih lokaliteta zadarske

[26] Gl. Stanojević, Dalmacija i Crnogorsko primorje u vrijeme mletačko-turskog rata 1537—1539, Istoriski glasnik 1960, str. 95—96.

krajine koja su pri prvom popisu kliškog sandžaka bila u mletačkim rukama, pa zato nisu ubilježena u carske deftere ni kada je proveden drugi popis toga sandžaka. Međutim su age iz Vrane, »ravnajući se po vlastitim prohtjevima«, uzeli neka mjesta za 3000 aspri i upisali ih u knjige na svoje ime. Slično je postupio i Deli Mehmed, aga bešlija (vrsta konjanika u tvrđavama) iz Nadina. Na mletačku žalbu zbog toga svojevoljnog postupka sultan je naredio izvide i pošto je dobio izvještaj da je to učinjeno protuzakonito, odredio je da se svi moraju držati starih deftera i da se nikom ne smije činiti šteta.[27] I u kasnijim vremenima je bilo neslaganja na granici zbog sela i pojedinih posjeda koji su spadali pod Vranu, a nije bila utvrđena vlast ni jedne susjedne države, pa nisu mogle biti zemlje ni obrađivane kako treba, jer nitko ne bi bio siguran za usjeve.[28] Ostalo je tako sve do mirovnog ugovora nakon ciparskog rata, kada su određene konačne granice, koje će se održati sve do kandijskog rata sredinom XVII st.

Poslije ciparskog rata je povučena granica između mletačkog posjeda i Bosanskog i Kliškog sandžaka. Nas ovdje zanima samo onaj dio granice koji se tiče okolice Vrane i taj ćemo ovdje prikazati, kao i sam način kako je granica uspostavljena. Kako je i nakon razgraničenja poslije zaključenog mirovnog ugovora bilo ostalo više spornih pitanja o pojedinim selima i lokalitetima, moralo se pristupiti ponovnom uspostavljanju i obilježavanju granice i to je učinjeno 26. rujna 1576. god. Naš prikaz te granice je rađen na temelju toga spisa.[29]

Mletačka je vlada nastojala u toku pregovora za razgraničenje novcem i drugim sredstvima postići za sebe povoljnu graničnu li-

[27] Ovi su fermani očuvani što se zna samo u talijanskom prijevodu, a nalaze se u rukopisu XVI st., koji se čuva u Arhivu Srpske akademije nauka, Zaostavština J. N. Tomića XVI—64. Drugi od ovih fermana objavio je V. Solitro u zbirci Documenti storici sull'Istria e la Dalmazia, Venezia 1844, prema rukopisu u mletačkom sjemeništu. Čini se da je taj prijevod nepotpun, a možda i s nekim pogreškama. Ali i Solitro je objavljujući dokumenat unio još i neke druge pogreške. Njegovo datiranje 953=1575. posve je krivo i odaje da je on do godine 1575. došao mehaničkim preračunavanjem, ne uzimajući u obzir da je muslimanska godina lunarna i zato 10 dana kraća od sunčane. Pa ni godina 953. neće biti ispravna, ali ne znamo je li pogreška u rukopisu ili je izdavač loše čitao, što je vjerojatnije. Napokon Solitro zbog krivog preračunavanja godina pripisuje ferman Selimu II, koji je vladao od 1566. god., a on zapravo pripada njegovu ocu Sulejmanu II Veličanstvenom. U onom drugom rukopisu (Arhiv Spr. akademije) datum je napisan dvostruko: »sredinom džumadel-ahira 957, tj. 1. srpnja 1550«, a treba zapravo 26. VI — 5. VII 1550, jer je dan označen dekadom. Taj je prijevod nešto opširniji i bolje očuvan, tako da se sva imena mjesta mogu lijepo pročitati, dok je Solitro ta imena uglavnom izostavio zbog oštećenosti rukopisa.

[28] Arhiv Srpske akademije nauka, Zaostavština J. N. Tomića XVI—64.

[29] Museo Civico Correr — Venezia, Manoscritto sulla Dalmazia, sig. Mss. PD. 607 — c/VII, f. 15.

niju i zadržati sve što je imala do prije rata, ali joj to ovom zgodom nije pošlo za rukom. U tom je za Mlečane radio i poznati spretni trgovac Daniel Rodriga, ali ni on nije postigao željenog rezultata.[30] Bosanski sandžak Fergatbeg Sokolović kao sultanov predstavnik u tom poslu bio je uporan u obrani turskih interesa i nije mnogo popuštao. Zato je granica ispala veoma nepovoljna za Mletačku republiku, osobito zbog blizine njezinim najvažnijim gradovima na morskoj obali.

Protokol o povlačenju granice i postavljanju graničnih znakova potpisali su u ime Turske najugledniji predstavnici vojno-upravnih i sudskih vlasti: bosanski sandžak Ferhatbeg Sokolović, kliški sandžak Mustafabeg, sarajevski muftija i kadija Mahmud, te skradinski kadija Hasan. S mletačke strane potpisnik je bio Francesco Soranzo, ambasador koji se upravo vratio iz Carigrada. Opis granice polazi od sela Doca kod Novigrada, a završava Vranom. To je tadašnja zadarska krajina. Taj spis sadrži više od pet strana rukopisa i donosi podrobno pravac granice od sela do sela sa svim lokalitetima i objektima između pojedinih naselja, kao što su putovi, šume, pašnjaci, brda, uvale, vode, gomile (»da gomilla à gomilla«), stijene i stabla s graničnim križevima, crkve, neke stražarnice, a gdje je potrebno navode se i strane svijeta. Tome protokolu je dodat još jedan spis istog sadržaja gdje su pojedina mjesta bolje opisana, a imena nekih sela napisana malo drugačije i upisano još nekoliko novih naselja. Na kraju je tu i poimenični iskaz sela koja su pripala Mletačkoj Republici uz samu granicu i bliže moru. Ovdje nije mjesto, a zbog opširnosti je i nemoguće iznijeti cio opis granice, nego ćemo navesti samo imena graničnih sela u izvornom obliku protokola s varijantama pratećih spisa, označivši u zagradama današnji oblik imenâ, ukoliko su do sada identificirana i ubicirana. Mnoga će još ostati neriješena, s nadom da će se i njima naći s vremenom koji stariji i kasniji spomen koji će omogućiti određivanje lokacije. Granica je u vranskoj okolici počinjala Podvršjem i tekla kako slijedi:

Poduarsie — Verceuo (Vrčevo) — Carnicina, Carincina (Krmčina) — Turnasschiza, Straxica turnasca (Turanj) — San Filippo e Jacomo, Straxica de San Filippo e Jacomo (Filipjakov) — Varbizza, Verbizza — Poschaglina — Cosseccichi, Cosseuichi — Zablachie, Zablatie — Costegl — Paccoschiane (Pakoštani) — Vrana.[31]

[30] G. Novak, Mletačka uputstva i izvještaji V, str. 76.

[31] Cijelu graničnu liniju od Doca pod Novigradom do Vrane vidi u radnji S. M. Traljić, Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XVII st., Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, sv. XI—XII (1965), str. 213—214.

Mletački je posjed posebno na ovom dijelu bio uz more veoma uzak i stanovništvo pritiješnjeno. Vransko se stanovništvo još u toku rata bilo povuklo u Zadar, a nakon turskog zauzimanja tih krajeva svakako je jedna od prvih posljedica bila izmjena stanovništva, negdje djelomična, a negdje i posvemašnja. Seoba dotadašnjih stanovnika vranskog područja išla je u nekoliko pravaca. Prvi je pravac prema šibenskom kotaru i otocima. Po predaji su današnji stanovnici sela Betine na otoku Murteru doselili tamo iz Vrane u vrijeme bježanja pred Turcima. Isto su tako i neki drugi na tom otoku došli iz istoga kraja.[32]

Drugi pravac preseljavanja išao je u južnu Istru. Nemamo doduše podataka o dolasku Vranjana u Istru u prvo vrijeme turskog vladanja u vranskoj okolici, ali ih je vjerojatno bilo i tada. U drugoj polovici XVI st. već se nešto više zna o tome. Godine 1570. prebačeni su neki mletački podanici iz okolice Zadra u Istru, a tako i 1583. Iako ne nailazimo poimenično na Vranjane, bez sumnje je i njih bilo, jer su navedeni doseljenici iz okolnih mjesta. Godine 1585. došlo je u Istru 12 hrvatskih obitelji i to od Šibenika 4, a od Zadra 8. Prvi su se smjestili u pulskom kotaru, a Zadrani su naseljeni u Premanturi. Bilo ih je iz Zvonigrada i Nadina. Pri popisu pučanstva u Rovinju 1585. god. bile su tu 543 obitelji. Među njima bilo je 146 obitelji koje su se odnedavna naselile u gradu, dakle gotovo četvrtina. Sudeći po prezimenima vidi se da ih je mnogo došlo iz istarskih sela i gradova, manje iz Italije i drugih stranih zemalja, a jamačno najviše iz hrvatskih krajeva na istočnoj obali Jadrana (Zadar, Šibenik, Neretva). Godine 1634. naseli 400 Hrvata selo Filipan kod Vodnjana. Istodobno je sagrađena crkva sv. Filipa i Jakova, a sudeći po posveti te crkve moglo bi se pretpostaviti da su ti doseljenici podrijetlom iz okolice Biograda na moru, odnosno iz sela Filipjakova.[33]

Početkom šezdesetih godina XVI st. Vrani je pripadalo oko 15 sela, od kojih se sada mogu samo neka identificirati zbog iskvarene grafije u talijanskom prijevodu dokumenata, a vjerojatno su i u turskom izvorniku ta imena bila gdjegdje pogrešno napisana. Tu se čitaju imena Grbica (očito Gorica), Vinković, Zablaćani, Rogovo.[34]

Istom iz 1574. god. sačuvan je u potpunosti jedan defter kliškog sandžaka iz kojeg se vidi da je vranska nahija (sudska ispo-

[32] K. Stošić, Sela šibenskoga kotara, str. 219, 225—226. — U Vrani su 1439. g. živjeli Kotromanići (Listine IX, str. 113) a u XVII st. nalazimo više kuća Kotromanića u Diklu kraj Zadra, koji su se tu jamačno naselili iz Vrane nakon njezina pada pod tursku vlast. Usp. Glagoljske Matice krštenih u Župnom uredu u Diklu.

[33] N. Žic, Seobe Hrvata u južnu Istru, Hrvatska prosvjeta XXV (1938), str. 73, 145, 149.

[34] V. Solitro, o. c., str. 266.

stava) bila podijeljena na 11 čifluka, koje je držala posada Vrane, mnogi Vlasi i neki muslimani. Među tim čiflucima tri su bila u samom vranskom polju, a ostali dalje od njega. Prvi čifluk u vranskom polju, a na zemlji varoši Vrane, bio je upisan u prijašnjem defteru na 80 vojnika. Sada je provedena kontrola i utvrđeno da su mnogi od njih pomrli, a neki premješteni u druge tvrđave, pa je čifluk dat mustahfizima (čuvarima gradskih bedema) i azapima (straža na gradskim vratima i mostovima) grada Vrane. — Drugi čifluk u tom polju držali su dijelom Vlasi, a dijelom je bio zijamet Sinana vojvode i sedmorice sinova nekog Hasanage i Mahmudage, sina skradinskog dizdara. — Dijelove trećeg čifluka drže Vlasi i neki Murataga, Alijaga i Mehmed ćehaja, sinovi Durakage, te Hasan sin Muruvetage. Nije zapisano koliki je bio prihod tih čifluka, ali su zato označeni porezi. Ti su iznosili svega 5290 akči, a pripadali su vjerojatno sandžakbegu.[35]

Kako se vidi iz navedenih podataka ovoga deftera, na vranskim su posjedima bili naseljeni i Vlasi, koji će i poslije igrati važnu ulogu u životu ove krajine. To je novi val vlaških doseljenika u ovom kraju, a došao je na ispražnjena i napuštena selišta u prvim godinama turskog osvojenja i ostat će tu za cijelo vrijeme njihove uprave. U početku su to bili poslušni turski podanici, obrađivali su zemlju i služili u vojsci kao martolozi (pomoćne čete), a poslije će postati veoma osiljeni, pa će raditi i protiv svojih gospodara, a u korist Mletačke Republike, koja ih je vabila na svoju stranu i konačno posve predobila.

Posljednjih godina XVI st. ponovno je izvršen popis timara i spahija zapadnih sandžaka bosanskog pašaluka, pa je među njima i krčki sandžak. Situacija se ovdje za četvrt stoljeća posve izmijenila. Dok je prije čifluke oko Vrane držalo po nekoliko ljudi zajedno, sada je upisan samo zijamet Halilage, kapetana jezera u blizini Vrane. Od sela Gornja i Donja Orašnica kod Vrane imao je prihod od 2400 akči. Osim toga on je imao neka sela i posjede i u drugim nahijama. U nahiji Grahovo pripadala su mu sela Grahovo (prihod 3700 akči), Nevesin (4000 akči), Podgorje (4900), Varošnik (4400), te dio pašnjaka u istoj nahiji s prihodom od 300 akči. U nahiji Nečven imao je selo Gorešić s prihodom od 2799 akči. Ukupni prihodi ovoga novog spahije iznosili su 22.539 akči,[36] a to je tek nešto više od minimalnog iznosa dohodaka jednog zijameta, kojih su se prihodi kretali od 20.000 do 100.000 akči. Uz to valja imati na umu da je tadašnji Halilagin posjed predstavljao

[35] Basvekalet arsivi — Istanbul, Defter br. 533. Mikrofilm u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

[36] Basvekalet arsivi — Istanbul, Defter br. 728. Mikrofilm u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Podatke iz navedenih dvaju deftera dobio sam dobrotom dr H. Šabanovića.

tek početak njegovih kasnijih velikih imanja, koja su se u XVII st. prostirala na velikom dijelu Kotara. Halilaga je jamačno imao i nekih drugih prihoda. Kao kapetan morao je imati svoju plaću u novcu, a možda i nešto drugo. Kad je 1602. god. postao sandžakbeg lički i krbavski i zakrčski i kotarski, kako se on sâm piše, njegovi su prihodi znatno porasli, jer je tad dobio i prihode od carskih hasova (domena) u Kotarima, a uz to i od nekih carina. Ne znamo da li već tada, a kasnije je svakako imao u svojim rukama carinarnicu u Rogovu. Neko vrijeme je i mala karinska skela bila pod njegovim nadzorom,[37] a čini se da je jedna carinarnica postojala i u luci Zlosela (današnji Pirovac). Karinsku je skelu držao u zakup, a druge dvije vjerojatno mu je država bila dala u malikanu (posjed). Na tim skelama bili su emini (povjerenici, carinici) koje je postavljala državna vlast, odnosno amaldar (zakupnik) dotičnih carina. Poznat je slučaj iz 1644. god. kad Halilbeg povlači rogovskog carinika zbog sukoba s Mlečanima, što pokazuje da je on bio ovlašćen od državne vlasti na takve postupke. Zbog ratne situacije prestala je sva trgovina i granični promet čim su počele međusobne borbe, pa je i carinik tada bio nepotreban.[38]

3.

Pitanje Halilbegova podrijetla još nije razjašnjeno. Po jednom mletačkom izvoru[39] on je sin Memibegov. Taj poznati turski ratnik iz XVI st. službovao je u raznim krajiškim sandžacima.[40] ali nije poznato da je bio i krčki sandžakbeg. Međutim, tim je sandžakom upravljao više puta između 1580—1587. god. njegov sin Mehmedbeg, a deset godina kasnije i drugi sin Ibrahimbeg.[41] Očito se i u onoj citiranoj vijesti mletačkih izvora misli na Mehmedbega kao oca Halilbegova, jer je ime Memi hipokoristični oblik imena Mehmed. Osim toga bio je običaj da se najstarijem sinu daje očevo ime, pa stoga i Mlečani redovito Mehmedbega nazivaju Memibegom, isto kao što su i Muhamedbega Durakbegovića, krčkog sandžakbega druge polovice XVII st., gotovo uvijek zvali Durakbeg ili još kraće Durak. Isti mletački izvor tvrdi i to da je Memibeg (= Mehmedbeg) ostavio tri sina: Ibrahima, Aliju

[37] L. Jelić, Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju, Vjesnik Hrvatskog arkeološkog društva, N. s. III (1898), str. 47.

[38] Na istom mjestu.

[39] I. Grgić, Opis kliškog sandžaka s ove strane Velebita i Dinare iz godine 1572, Zadarska revija V (1956), str. 254—255.

[40] S. Bašagić, Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini, str. 44.

[41] G. Novak, Mletačka uputstva i izvještaji V, str. 94.

i Halila. Ibrahim se spominje 1608. god. kao kanjiški paša,[42] a Aliji u drugim historijskim izvorima ne nalazimo više spomena. Međutim jedno Halilbegovo pismo na hrvatskom jeziku pokazuje taj odnos posve drukčije. On se tu potpisuje Halilaga Alagić, a to bi trebalo uzeti kao patronimik, jer i u njegovu muhuru (pečatu) piše Halil sin Alijin.[43] I njegov se unuk Muhamedbeg po ocu Duraku zvao Durakbegović, a činili su to i mnogi drugi njihovi suvremenici, pa su se na taj način prezimena mnogih obitelji više puta mijenjala. Prema tome Halilbeg nije sin nego unuk Mehmedbegov, a praunuk starog Memibega. Ali sada nastaje pitanje zašto se njegov otac Alaga ne spominje u vezi s historijskim događajima ni ovdje ni na drugim stranama, kao što se spominju ostali potomci Memibegovi. Moglo bi se pretpostaviti da je taj Mehmedbegov sin mlad umro, nije se ničim istaknuo, pa za njega ni historijski izvori ne znaju. Uostalom i Halilbegov sin Mustafa se spominje veoma mlad dva puta i nakon toga mu se gubi trag.[44] Pa i Muhamedbeg Durakbegović imao je muške djece, ali im ne znamo ni imena, niti se zna da su se gdje istakla.[45]

Ovdje svakako treba odbaciti kao neosnovanu tvrdnju, koja se od Jelićevih vremena povlači u našoj historiografiji kad je govor o Halilbegu. Jelić Halilbega zove Durakovićem,[46] a jednom naslućuje da bi on pripadao obitelji Atlagića.[47] I jedno i drugo je bez ikakva temelja i nigdje se ne nalazi u izvorima. Halilbeg je imao sina Duraka, a njegovi sinovi su se zvali Durakbegovići. Do imena Atlagić vjerojatno je Jelić došao kombinacijom od Alagić, misleći da je to skraćeno ili pogrešno napisano. Prezime Alagić je posve obično i veoma često, a kako je gore izloženo, valja ga shvatiti kao patronimično. U turskim vrelima Halilbeg se nigdje ne nalazi spomenut s prezimenom, pa se s te strane ne može ni kontrolirati,[48] a i cijela filijacija je kod turskih historičara prilično zapletena i ne možemo se sa sigurnošću na nju oslanjati.[49]

[42] Archivio di Stato Venezia — Dispacci dei rettori in Dalmazia, sv. 7, Šibenik 6. II 1609.

[43] H A Z — Dragomanski spisi LXVII, 34.

[44] Archivio di Stato Venezia — Dispacci sv. 7, Šibenik 1. VII 1608; sv. 14. Ljuba 20. I 1616.

[45] Arhiv Jugoslavenske akademije u Zagrebu, Ćir. VI, br. 21. Muhamedbegovo pismo šibenskom vlastelinu Divniću iz 1681. god.

[46] L. Jelić, Lički sandžakat i postanje mletačke krajine, Narodni koledar, Zadar 1898, str. 90.

[47] L. Jelić, Vranjanin Jusuf Mašković začetnik kandijskog rata, Glasnik Matice dalmatinske knj. I, sv. II, str. 115.

[48] U fermanima iz 1620. god. pišu ga samo Halilaga iz Vrane, a tako isto i drugdje. On se sam u svojim pismima piše Halilaga zaim carev ili Halilaga sandžakbeg krčki itd.

[49] S. Bašagić, o. c., str. 33 i 50.

Halilbeg je prvi i najistaknutiji zaim vranski, a sjedio je tu cijelo pola stoljeća. I čitava njegova obitelj je zauzimala veoma važno mjesto u upravi Dalmacije pod Turcima. Već sam položaj vranskog zaima i kapetana dosta je istaknut. Osim toga Halilbeg je cijelu prvu polovicu XVII stoljeća s prekidima zauzimao položaj krčkog sandžakbega, a i njegov unuk Muhamedbeg Durakbegović je više puta obnašao istu čast. Pa i drugi unuk Hasanbeg često je brata zamjenjivao kao kajmekam u dužnosti sandžakbega. Ako to sve povežemo s Mehmedbegom i Ibrahimbegom Memibegovićem, koji su još u XVI st. bili na stolici krčkog sandžakbega, može se reći da je ta obitelj za stotinu godina gotovo stalno imala odlučnu riječ u ovom sandžaku.[50]

Već početkom XVII st. česte su vijesti o Halilbegu kao ličkom sandžakbegu. S jedne se strane mletačke vlasti žale kako im on sa svojim ljudima nanosi štetu i čini različite pakosti, a s druge strane se trude kako bi ga se oslobodile i uklonile s toga mjesta. Oni su tada preporučivali svojim starijima da bi nastojali oko ukidanja ličkog sandžaka, jer da je tobože nastao samovoljom Memibegovom.[51] To im nije pošlo za rukom, jer je postojanje jednog posebnog sandžaka na ovom najzapadnijem području bosanskog pašaluka bilo od velike potrebe radi lakšeg vođenja uprave, s obzirom što se je taj pašaluk bio veoma proširio i graničio ovdje s dvije kršćanske države s kojima je sultan često bio u sukobu. Zato i jest osnovan ovaj sandžak i ostat će sve do povlačenja turske vlasti iz ovih krajeva. Mletački se providuri međutim stalno obraćaju svojoj vladi kao i bailu u Carigradu kako bi oni poradili kod Porte da ona makne tako neugodnog susjeda. Od jeseni 1606. god. neprestano se šire vijesti o Halilbegovu odlasku, a istodobno i to kako se on ne da.[52] On je tada dapače radio na učvršćivanju svoje vlasti, pa je gradio kulu u Hotišini, javljajući istodobno zadarskim rektorima o svojoj želji da živi u dobrim odnosima sa svim susjedima na krajini,[53] dok oni naprotiv pišu u Mletke o njegovu zlobnom ponašanju prema njima i vesele se kad čuju da se je udaljio s neposredne granice.[54] Inače je on prividno održavao uljudne susjedske odnose, njegovi su ljudi i sinovi dolazili u pohode mletačkom knezu u Šibenik, a kad je bilo od potrebe tražio je od njih i liječnike. Primao je i uzvraćao uobičajene darove.[55]

[50] S. M. Traljić, Tursko-mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini XVII st., Radovi Instituta JAZU u Zadru, IV—V, str. 422.

[51] I. Grgić, o. c., str. 255.

[52] Archivio di Stato Venezia — Dispacci 5, Šibenik 26. X 1606.

[53] Archivio di Stato Venezia — Dispacci 6, Novigrad 10. VI 1607. i Zadar 15. VI 1607.

[54] Archivio di Stato Venezia — Dispacci 6, Zadar 16. VII 1607.

[55] Archivio di Stato Venezia — Dispacci 7, Šibenik 24. V i 1. VI 1608.

U rujnu 1608. god. opet se govorilo o njegovu odlasku. Uskoro je u Knin došao i ćehaja (zamjenik) novog sandžakbega Husejna, a Halilbeg se svejedno opire, dok ga brat Ibrahimbeg, tada kanjiški paša, nije nagovorio na popuštanje, pa je početkom veljače iduće godine predao vlast ćehaji Husejnovu i providur Mocenigo je mogao zadovoljno javiti da je Halilbeg konačno otišao.[56] Ali ni ta im radost nije dugo trajala, jer je on usprkos uzastopnim Portinim odlukama uspio ponovno zadržati stari položaj i još se godinu dana spominje kao krčki sandžakbeg. Čini se da je to mjesto izgubio ponajviše zbog svoga ponašanja prema podređenima, pa je u veljači 1610. god. izbila i pobuna protiv njega u samoj Vrani, kad je poginulo nekoliko starješina gradske posade.[57] No i taj je događaj mogao nastati kao posljedica mletačkih nastojanja da se oslobode Halilbega. On se je vraćao na taj položaj još nekoliko puta (1613, 1636, 1639—1640, 1642—1647). Bio sandžakbeg ili ne, on je sjedio stalno u Vrani kao središtu svoga velikog posjeda i za cijelo vrijeme njegovu prisutnost mletački podanici osjećali na svojoj koži. Neki njegovi potčinjeni nanosili su susjedima preko granice velike štete i neugodnosti. Među svima se isticao Miloš Županović sa svojim drugom Mustafom Modrokapom, a osim njih bilo je i drugih, kao što je neki Tabak, za kojeg mletački izvještaji kažu da je najgori lupež i razbijač mira na krajini.[58] Županović je bio inače starješina vlaških naselja oko Vrane. Jesu li to oni isti Vlasi što se spominju u defteru 1574. god., teško je reći. Njegov je čifluk bio u Gorici, a on se isticao u onim stalnim razmiricama vranskih feudalaca sa susjednim mletačkim podanicima. Zapovjednici krajine na muslimanskoj strani međutim nisu ništa poduzimali protiv njih, jer je on, a i njegov drug Modrokapa bio u sultanovoj službi i očito su veoma korisno pridonosili održavanju psihoze nesigurnosti na granici. Mlečani su se ipak uspjeli osloboditi Županovića, makar i ubojstvom, a protiv počinitelja se nije moglo ništa učiniti redovitim putem. Njegov čifluk je ostao potomcima, kako je bio običaj u feudalnom poretku.[59]

Čini se da je Halilbeg sa sinom Durakom i ostalim zapovjednicima iz Vrane bio ponešto ohol i prema drugim muslimanskim

[56] Archivio di Stato Venezia — Dispacci 7, Šibenik 10. IX, 12. X 1608. i 6. II 1609; Zadar 20. II 1609.

[57] Archivio di Stato Venezia, Dispacci 8, Šibenik 25. IV i 14. V 1609; Zadar 25. XI 1609. i 16. II 1610.

[58] Archivio di Stato Venezia, Dispacci 20, Šibenik 9. VIII 1619; Dispacci 21, Šibenik 10. X 1619.

[59] Archivio di Stato Venezia, Dispacci 11, Zadar 11. V 1612; sv. 15, Zadar 26. VI i 8. X 1616; 16. V 1617; sv. 19, Šibenik 10. i 12. IX 1618; sv. 20, Šibenik 11. III, 18. V, 1. VI 1619, Zadar 8. IX 1619; sv. 21, Šibenik 30. I 1620; 25. i 30. V 1621; sv. 28, 12. I 1624; sv. 29, Zadar 26. VI, 16. i 18. VII 1624.

krajišnicima,[60] pa su među njima katkada vladali napeti odnosi, te nisu surađivali u rješavanju pograničnih odnosa. Zato se predstavnici drugih gradova na krajini jednom zgodom i ograđuju od Durakbega i njegovih pristalica, ako ne bi htjeli pristati na mir. Oni obećavaju mletačkim zapovjednicima da neće u tom slučaju ničim pomagati Vranjane, kako ne bi i sami upali u razmirice na krajini.

Halilbeg je sa svojim istomišljenicima i suradnicima pristajao na izglađivanje pograničnih sporova i striktno držanje mira samo kad ih je viša vlast na to natjerala, odnosno kad je mir bio u interesu i Republici i Porti. Evo nekoliko primjera kako oni sudjeluju u sređivanju prilika na krajini, odnosno u izbistravanju krajine, kako se to onda nazivalo. Halilaga, zaim carev, i Sulimanaga Potoklić, dizdar vranski, mole 16. prosinca 1610. god. generalnog providura da učini pravdu nekim Vranjanima kojima su mletački

[60] Potrebno bi bilo jednom raspraviti pitanje upotrebe naziva Turčin i Turci u našoj povijesnoj literaturi. Kad je u pitanju turska država kao cjelina, onda taj naziv u svakom slučaju odgovara. Umjesto Turci upotrebljava se s pravom i termin Osmanlije i Osmansko carstvo. Međutim kad se radi o našim krajevima kao oblastima Turske carevine, stvar je sasvim drukčija. Stanovnici su tu listom slavenske krvi, a i nosioci vlasti su u najvećoj mjeri naši ljudi. U suvremenim spisima susreće se gotovo stalno uopćeni naziv Turci za sve predstavnike i državljane sultanove, koji su bili islamske vjere. To se onda navikom prenijelo i u historiografiju i održava se silom inercije sve do danas. Potrebno je međutim distingvirati prave Osmanlije od domaćih muslimana koji su od XVI stoljeća predstavljali golemu pa i apsolutnu većinu islamskog pučanstva u našim krajevima. Do potkraj XV st. u turskim je prodorima u hrvatske zemlje učestvovalo relativno malo domaćih muslimana, ali što dalje njih je sve više. To uvijek treba imati na umu i osloboditi se one negativne tradicije, koja se stalno ponavlja kad je riječ o turskoj carevini i njezinim pokrajinama osobito na zapadnom dijelu Balkana. O etničkoj pripadnosti mnogih od onih »Turaka« jasno govore dokumenti i brojna njihova pisma pisana hrvatski, bosančicom, počevši još od kraja XV stoljeća. To su sve bili ljudi na položajima, a ako su istaknutiji bili naši, pogotovo to moraju biti i oni široki slojevi njihovih vojnika i drugih službenika, da o ostalom pučanstvu i ne govorimo. Za njihove veze i susrete s predstavnicima mletačkih vlasti koji su govorili hrvatski nije bio potreban tumač, nego su se oni sami neposredno sporazumijevali. Inače kad su se susretali s Mlečanima, uvijek je bio prisutan dragoman generalnog providura ili koji drugi čovjek vješt hrvatskom i talijanskom jeziku. Kad je dolazio koji Turčin, posredovao je redovito dragoman, koji je inače bio zadužen u providurskoj kancelariji prevođenjem turskih i hrvatskih dopisa na talijanski, odnosno s talijanskog na druge jezike, jer se je korespondencija vodila na više jezika. — I oni česti pogranični sukobi bili su uglavnom između istokrvne braće raznih vjera. Jedni su bili borci za interese islama i muslimana, a drugi vođeni mišlju i ideologijom kršćanstva. Jedan dio mletačke vojske na ovoj granici nosi ime hrvatski konjanici, a i ostali su bili dobrim dijelom istog podrijetla. Ti se nikad ne pišu Mlečani, pa bi prema tome trebalo izostaviti i naziv Turci kad se zna da se radi o našim ljudima.

podanici pod Vrčevom oteli žito i konje.[61] Oni kako vidimo traže sudsko poravnanje i naplatu štete, a inače su sami išli u protunapad i jednakom ili sličnom mjerom vraćali mletačkim podanicima za svako učinjeno zlo. Deset godina kasnije morao je sam sultan intervenirati zbog neprestanih Halilbegovih čarkanja s Mlečanima. Oni su se požalili Porti zbog njegovih postupaka, osobito zbog svojevoljnog pomicanja graničnih znakova, pa je fermanom od 17. VII 1620. god. najstrože zabranjeno svako neprijateljstvo i nanošenje štete susjedima. O tome je poslano pismo »zadarskim i šibenskim begovima« (tj. knezovima i vlasteli), kako se obično u turskim dokumentima nazivaju kršćanska gospoda. To je pismo izdato sredinom džumadel-evela 1029 (8—17. listopada 1620). I iduće godine u ožujku naređeno je bosanskom paši i kliškom sandžakbegu da se nitko pa ni Halilaga iz Vrane niti njegove pristalice ne usude mijenjati postojeće granice koje su ustanovljene sporazumno s Mlečanima.[62] Iza toga isti Halilaga s dizdarom i drugim vranskim agama obriče da neće tražiti pravde zbog pogibije upravitelja svoga imanja i dvora osamdesetgodišnjeg Ahmeda Pešuta, a još poslije oni zahtijevaju da im »Biogradci i Filipjanci« plate prihode od ljetine što su je na njihovim imanjima sijali i požeti. Drugi put opet pišu: »mi dasdar vranski sa svimi agami i zaedno s Halilagom odviše toga govorimo i potvrđujemo da meju krajinami i Biogradci bude u napridak mir i dobra ljubav i jedna strana da je prostila i otpustila sve štogodjer se je zla meu nje dogodilo . . .«.[63]

Kako su ličko-krčki sandžakbezi imali neugodnih doživljaja sa svojim susjedima pod mletačkom vlasti, isto se je to događalo i na sjevernoj strani prema hrvatskoj krajini. To je i razumljivo kad se uzme u obzir da su se uvijek održavale svakodnevne veze krajišnika s jedne i druge strane, a pri tom je uvijek dolazila do izražaja nemirna graničarska ćud i nepisani krajiški zakon da se za svaku štetu koju nekom susjed nanese mora i njemu vratiti jednakom mjerom ili još više. To se vidi i iz pisma »Halilbega sandžaka ličkoga i krbavskoga i zakrčkoga i kotarskoga« koje je sredinom svibnja 1613. god. poslao zapovjedniku karlovačke krajine Kristofu Obrečanu u povodu napada Vlaha s njegova područja na gradove Bunić i Perušić u Lici, kada su učinili veliku pljačku i pobili nekoliko ljudi. Kad su oštećeni sultanovi ljudi išli u Karlovac i tužili se na štetu, dobili su od generala neko pismo, ali na povratku ih Vlasi dočekaju u Kapeli, pismo generalovo su poderali, a ljude zasužnjili. Zbog toga Halilbeg moli generala nek se

[61] S. M. Traljić, Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću, Pomorski zbornik (1962), str. 368.
[62] Museo Civico Correr, Venezia, Mss P. D. 607, c/XVII. — Archivio di Stato Venezia, Documenti Turchi 236.
[63] H A Z — Dragomanski spisi F. LXXXIV.

pobrine za mir na granici, jer ako se krajišnici i s ove strane budu na isti način vladali kao njegovi podložnici, uskoro će biti još većeg meteža i mir će se posve razbiti.[64]

Osim sukobljavanja na kopnu koja smo spomenuli, nešto je potrebno reći i o pomorskim sudarima koji su se odigravali u blizini Vrane. Posebno je važno istaći višekratna zalijetanja u okolicu Vrane, koja su činili senjski uskoci na svojim brzim brodicama. Katkad su dolazili kopnom, ali su se znali iskrcati i u neposrednoj blizini Vranskog jezera kod Zlosela i prenijeti na ramenima brodiće, pa preko jezera navaliti na okolna sela i grad Vranu. Oni su sredinom XVI st. u nekoliko mahova hvatali pojedince ili više osoba iz Vrane, koje bi se kasnije uz pomoć mletačkih vlasti oslobađale.[65] U vrijeme kliške afere 1596. god. bilo se pročulo da su uskoci osvojili Vranu, ali su te informacije uskoro opovrgnute kao izmišljene.[66] Nekoliko godina kasnije (1603) Senjani su pod vodstvom Ivana Vlatkovića navalili na vransku okolicu, zasužnjili 20 žena i djece, te 200 glava krupnog blaga i sve odveli put Senja. Iste godine su nanovo u mjesecu svibnju uskoci, njih 400 na broj, doplovili u Zlosela, tu se iskrcali i oplijenili i zapalili dva sela u blizini Vrane (Banjevce i Radašinovce). Odvezli su tada dosta živog blaga i druge robe, te nekoliko sužanja. U borbi je palo 20 turskih vojnika i jedan uskočki starješina.[67] I poslije toga ima vijesti o njihovim zalijetanjima u okolicu Vrane, ali bez potanjih podataka o količini plijena. Spominje se to i u narodnoj pjesmi:

Senjani su porobili Vranu
i Piškeru našu ljutu ranu.

Otočić Piškeru, na kojoj su bila skladišta za mreže i ulovljenu ribu salskih ribara, zaista su Uskoci opljačkali 1617. god., ali se Vrana tada ne spominje.[68] Mnogo godina kasnije spominjalo se kako su uskoci u svoje vrijeme znali na brodovima doći na obalu, prenijeti neke brodiće uskim pojasom kopna do Vranskog jezera i opet zaploviti do susjednih sela, pa bi ih na taj način pljačkali.[69]

Va Vranskom je jezeru uvijek bilo manjih lađica koje su služile okolnom pučanstvu u svakodnevnom životu za ribanje i druge potrebe. Bilo je međutim i nekih većih u koje je moglo stati i po

[64] A. Ivić, Neue cyrillische Urkunden aus den Wiener Archiven, Archiv für slavische Philologie XXX (1909), 213.

[65] Archivio di Stato Venezia, Documenti Turchi 179, 180.

[66] K. Horvat, Monumenta Uscocchorum I, 105—106.

[67] Archivio di Stato Venezia, Dispacci 3; Zadar 15. IV i 14. V 1603. K. Horvat, Mon. Uscocchorum II, 53.

[68] Archivio di Stato Venezia, Dispacci 16, Zadar 4. i 5. VI 1617.

[69] Storica dissertazione del contado e territorio di Zara del dr Simon Gliubavaz Frangipani dedicata à S. E. Leonardo Foscolo, proveditor general di Dalmazia ed Albania, rukopis u Naučnoj biblioteci u Zadru.

više ljudi, a te su služile u vojne svrhe. To je, čini se, bila stara tradicija na ovom jezeru,[70] a produžila se i u vrijeme turskog gospodstva. Još u XVI st. spominje se kako su vojnici iz Vrane pomoću brodova na jezeru, koje su prenosili na morsku obalu, plovili oko otoka i mjesta radi pljačke. To su oni činili u vrijeme ciparskog rata 1571—1573, a vjerojatno i kasnije.[71]

4.

Zna se da su turske vlasti Vranu nakon zauzeća temeljito obnovile i proširile, pa ostavile posadu od 150 pješaka i 100 konjanika. Po jednom mletačkom izvještaju iz 1572. god. grad je imao visoke zidove s tri strane, a s četvrte nešto niže, te se je mogao lako braniti, ako nije bio napadnut topovima. U gradu tada nije bilo jače artiljerije. Posada se sastojala od pješaka i konjanika, ali ni tih nije bilo mnogo, jer je u cijeloj turskoj Dalmaciji bilo svega 500 konjanika, raspoređenih po tvrđavama Klisu, Kninu, Nadinu, Vrani, Zemuniku i nekim drugima, a jedan dio te vojske se nalazio u pratnji sandžakbegovoj. Izvjestitelj je predlagao mletačkoj vladi da uz pomoć topova pokuša osvojiti ovu tvrđavu i to samo u zimsko doba, kad joj zbog snijega ne bi mogla stići pomoć iz središnjeg dijela Bosne.[72]

Turski izvori XVI st. ne daju nikakvih podataka o tvrđavi i vranskom naselju. Citirani defteri ne govore o tom ništa. Onaj iz 1574. god. ima naslov »Varoš grada Vrane«, ali ne donosi nikakvih podataka. I u onom drugom s kraja XX stoljeća nema govora o naselju nego se samo opisuju posjedi. Uopće su ti defteri druge polovice XVI st. mnogo mršaviji od starijih deftera, a pogotovo popis krajiških sandžaka. Inače u defterima su redovito upisivani svi stanovnici naselja i sve javne građevine, te se iz njih može vidjeti posve jasno stanje dotičnoga mjesta, broj žitelja, zanimanje i društveni položaj.[73] Ovdje to na žalost ne možemo utvrditi. I drugi do sada poznati izvori ne govore ništa o obrtima u gradovima turske Dalmacije. Zato se s pravom može tvrditi da ih nije ni bilo, barem ne u većoj mjeri, nego možda samo za najnužnije potrebe. Samo ima spomena nekim trgovcima.

[70] A. M. Strgačić, Upadi osmanskih gusara u predjele zadarskih otoka, Poseban otisak iz Zadarske revije II i III (1954), str. 8 i 9.

[71] Na istom mjestu.

[72] G. Novak, Mletačka uputstva i izvještaji V, str. 150.

[73] O sadržaju ovih deftera općenito se može vidjeti u izdanjima nekih cijelih deftera XV i XVI st. na pr. H. Šabanović, Krajište Isabega Ishakovića, Monumenta turcica 2, Sarajevo 1964; Isti, Turski izvori za istoriju Beograda, Beograd 1964; B. Đurđev, Crnogorski defteri iz vremena Skenderbega Crnojevića, Prilozi za orijentalnu filologiju I, 7—22; II, 39—56; III—IV, 349—401.

Po jednom opisu bosanskog pašaluka iz 1620. god. Vrana je bila utvrđeni grad s više od dvjesta kuća. Grad i predgrađe zajedno su imali do 300 ljudi za oružje. Posada se sastojala od tri roda vojske: bešlija, azapa i martoloza. Navodi se da Vrani pripada mnogo sela.[74] Opisujući mletačko ratovanje u ovom kraju pod generalom Foskolom 1647. god. tvrdi Sertonaco Anticano da je vransko podgrađe brojilo više od 600 kuća.[75] Ako je on u to ubrojio i sela u neposrednoj blizini grada, taj bi broj mogao biti približan, a za samu Vranu je svakako previše. Foscolov podatak od 500 kuća u Vrani može biti najrealniji.[76]

Halilbeg je živio u Vrani najmanje pola stoljeća i imao je dosta vremena da je utvrdi i izgradi u prvorazrednu tvrđavu. To pokazuju slike iz vremena kandijskog rata. Na slici u Coronellijevu atlasu vidimo tvrđavu četvrtasta oblika, učvršćenu na dva ugla kulama, a na dva suprotna bastionima (tabijama). I po sredini dužih gradskih bedema nalazio se po jedan bastion. Unutar grada bila je također jedna kula. Izvan grada su kuće i dvije džamije.[77] Po drugoj slici iz istog vremena vranska je tvrđava nešto drukčije izgledala, a u predgrađu su kuće i džamije.[78] Današnje ruševine vranske tvrđave uglavnom potvrđuju navedene podatke o obliku tvrđave. Vide se još i tragovi opkopa oko bedema, u koje se napuštala voda radi lakše obrane. Preko opkopa je bio pokretni most, kojim se izlazilo iz grada.

S obzirom na broj naseljenih kuća i količinu gradske posade, moglo je biti u Vrani i više džamija, a ne samo dvije, kako se vidi na Coronellijevoj slici. Uz jednu džamiju je bio još i mekteb (škola za početnu muslimansku vjersku obuku). Taj mekteb u Vrani sagradio je prvi bosanski beglerbeg Ferhadpaša Sokolović nakon svojih osvajanja u ovim krajevima tokom ciparskog rata. Sokolović je uz to izgradio u okolnim mjestima još nekoliko bogoštovnih, prosvjetnih i humanitarnih ustanova i za njihovo uzdržavanje ostavio veliki posjed u Tinju, kojim je upravljao poseban mutevelija (ravnatelj).[79]

Turski geograf XVII st. Hadži Kalfa, zvani još i Katib Čelebi, u svom djelu Džihannuma opisuje i naše krajeve koji su tada bili

[74] F. Rački, Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskog pašaluka, Starine XIV, str. 182.

[75] Frammenti istorici della guerra in Dalmazia di Sertonaco Anticano, Venezia 1649, str. 146—148.

[76] L. Jelić, Lički sandžakat ..., str. 85.

[77] L. Coronelli, Mari, golfi, isole, spiaggie, porti, città, fortezze, et altri luoghi dell'Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro e Livadia delineati e descritti, Venezia 1689.

[78] Ratni archiv Beč, G. Juster I A, 6—5, f. X.

[79] A. Muftić, Moschee und Stiftung Ferhad Paša's in Banja Luka, Leipzig 1941, str. 21—22.

pod turskom upravom. Govoreći o krčkom sandžaku spominje i Vranu, ali ne donosi nikakvih podataka o njoj. Međutim nabrajajući kadiluke u ovom sandžaku navodi i ovo: »Radna, mali gradić blizu Tinja sa džamijom i kupatilom«.[80] S obzirom na to što je Katib Čelebijino djelo publicirao čovjek koji se nije mnogo razumio u zemljopis naših zemalja, a osobito u topografiju,[81] on je mogao i pogriješiti u čitanju nekih imena, ako već sam autor nije krivo napisao. Zato pretpostavljam da je umjesto imena Vrana čitao Radna. S obzirom na arapsku grafiju to je sasvim moguće. Pa i onaj spomen Vrane na prvom mjestu Hammer je čitao Dirana. Osim toga u blizini Tinja nema nikakva mjesta kome bi ime glasilo Radna ili slično. Tim više je moguće pod tim mjestom razumjeti Vranu, što autor navodi da se tu nalazi džamija i javno kupalište (hammam), a kupališta inače ne spominje ni u jednom mjestu u ovim krajevima. Kako Vrana i inače obiluje tekućim vodama, tu su još od antiknih vremena građeni vodovodi, pa je sasvim jasno da je i u tursko doba morala imati ne samo vodovod i šadrvan (vodoskok) nego i javno kupalište. Tim prije je to shvatljivo kad znamo da su u svim većim muslimanskim naseljima građena takva kupališta,[82] pa je sigurno i u Vrani morao postojati takav objekt zdravstvene kulture i ritualnih muslimanskih potreba.

Pučanstvo katoličke vjere u Vrani imalo je i u XVI st. svoju crkvu Svete Gospoje, koja se u onom popisu od 1574. god. navodi pod tim imenom, ali je bila ruševna, a u onom kasnijem popisu nije uopće spomenuta. Neka crkva je i poslije toga vremena postojala. Poznato je također kako je vranski župnik u to vrijeme imao ovlaštenje od turskih vlasti da opslužuje i okolna sela, pa je održavao bogoslužje u privatnim kućama ili u ruševinama starih crkava.[83]

5.

U upravnom pogledu Vrana je prvih četrdesetak godina turske vlasti pripadala kliškom sandžaku, a od osnutka krčkog ili ličkog sandžaka (oko 1580. god.), kojem je pripao sav teritorij na desnoj strani Krke, bila je u sklopu toga sandžaka. Sada je u sudskoj razdiobi izvršena velika izmjena. Najveći dio toga tzv. zakrčkog

[80] St. Novaković, Hadži-Kalfa ili Čatib Čelebija turski geograf XVII veka o Balkanskom Poluostrvu. S pomoćnim beleškama i objašnjenjima priložio ... Spomenik XVIII (1892), stupac 85—86.

[81] Hadži Kalfino djelo je publicirao na njemačkom J. Hammer, Rumeli und Bosna, geographisch beschreiben von Mustafa ben Adalla Hadschi Chalfa, Beč 1812. Tim se izdanjem služio i Novaković, koji je mnoga imena dobro identificirao i ubicirao u svom izdanju.

[82] Usporedi H. Kreševljaković, Banje u Bosni i Hercegovini (drugo izdanje), Sarajevo 1952.

[83] Bianchi, Zara cristiana II, str. 364—365.

teritorija prije je pripadao skradinskom kadiluku, koji je sada ostao u kliškom sandžaku, a ovdje je osnovan novi kadiluk sa sjedištem u Kninu kao središtu novoga sandžaka. Kadiluci se dijele na nahije (ispostave), u kojima sudi naib (zastupnik) dotičnog kadije. Od sedamdesetih godina XVI st. Vrana se spominje kao nahija skradinskog kadiluka, a jamačno je to bila i prije. Kad je osnovan kninski kadiluk Vrana je postala nahija kninskog kadije, koji je imao veći broj svojih naiba, jer je taj kadiluk obuhvaćao gotovo cijeli krčki ili lički sandžak.[84] Vranski naib se spominje više puta u dokumentima i pod nazivom kadije, iako nije imao potpune samostalnosti u radu, kao ni drugi naibi kninskog kadije.[85]

U mletačko doba Vrana je bila utvrda drugog reda, što se vidi i po onoj nebrizi mletačkih vlasti za njezinu opskrbu i obranu. Pod turskom upravom Vrana je postala važna tvrđava na ovom dijelu krajine. Osim dizdara kao zapovjednika cijele gradske posade bilo je tu i nekoliko drugih starješina za različite rodove vojske. Već su naprijed spomenuti konjanici i pješačka posada, koji su tu smješteni odmah nakon osvojenja, a kasnije znamo za farise (konjanike), bešlije (posebna vrsta konjanika u tvrđavama) i martoloze (pomoćna vojska). Svi su oni bili podvrgnuti svojim agama, a ovi su odgovarali dizdaru.[86]

Osim te gradske posade u Vrani je moralo biti i druge vojske koja je pripadala vranskoj kapetaniji. Ta se kapetanija spominje krajem XVI st. kada je bio kapetan Halilaga, koji se tada zvao kapetanom »jezera u blizini grada Vrane«.[87] Halilaga je još pedeset godina sjedio ovdje i bio gospodar vranskog posjeda, ali se više ne spominje pod naslovom kapetana. Međutim njegov sin Durakbeg dolazi više puta i u različitim prilikama kao vranski kapetan, pa je prema tome postojanje vranske kapetanije izvan svake sumnje.[88] Njezino područje svakako nije moglo biti veliko, jer je u krčkom sandžaku bilo još šest kapetanija osim vranske: kninska, skradinska, nadinska, zemunička, islamska, obrovačka i udbinska.[89]

Svi dosadašnji pisci koji su se doticali Vrane ističu da je ona bila »vrt ličkoga sandžaka«.[90] O tome govori i generalni providur

[84] O vranskoj nahiji vidi Šabanović, Bosanski pašaluk I, 211 i 226.

[85] H A Z — Dragomanski spisi F. LXXXIV.

[86] S. M. Traljić, Tursko-mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini XVII stoljeća, Radovi ... IV—V, str. 417.

[87] Basvekalet Arsivi Istanbul, Defter br. 533.

[88] H A Z — Dragomanski spisi F. CV, br. 31; CXVI, br. 109, 117, 120, 127; CXXIII, br. 4/6; CXXI, br. 29/19.

[89] H. Kreševljaković, Kapetanije u Bosni, str. 116—124.

[90] L. Jelić, Lički sandžakat, str. 85; B. Desnica, Jusuf Mašković i njegov han u Vrani, Novo doba XX (Split) 1937), br. 298; K. Stošić, Iz prošlosti Vrane, Hrvatska prosvjeta XII (1925), str. 219—222; A. Benvenuti, Il castello di Vrana, La Rivista Dalmatica 1940, str. 34—44.

Foskolo,[91] a isto tako i njegov izvjestilac Šime Ljubavac, koji je opširno opisao hidrografiju Vranskog jezera i potoka koji se u nj ulijevaju. On spominje i vodoskoke koji su se nalazili podno Halilbegovih kuća, kao i gustu šumu maslinika.[92] Međutim, pobližih podataka o nekim agrikulturnim mjerama poduzimanim u to vrijeme nemamo u poznatim nam izvorima. Uzme li se na um obilje vode, ne samo jezerske već i tekuće, jasno je da je još i tada uz malo više brige bilo moguće vransko polje učiniti veoma plodnim i dobivati bogate prihode. Ako se kojom srećom nađu barem neki pobliži podaci o broju pučanstva na ovom području onoga vremena, to će biti već jedan važan indicij o stupnju kultiviranja toga polja. Vidjet ćemo da su mletačke vlasti u toku kandijskog rata uništile sve što je moglo poslužiti neprijatelju, pa je tako propalo i sve što je služilo boljoj poljoprivrednoj eksploataciji polja.

6.

Naprama današnjim ruševinama staroga vranskog grada nalazi se prilično dobro očuvan han Jusufpaše Maškovića. To je građevina XVII stoljeća i uz nekoliko drugih mnogo slabije očuvanih spomenika islamskog graditeljstva u Dalmaciji predstavlja vrijedan spomenik turskog razdoblja u našim krajevima. Gotovo sve što znamo o dobrotvoru ove građevine doznajemo po mletačkim i drugim zapadnim izvorima. Turski pisci znaju o njemu samo to da je bio najprije u sviti Mustafage Armena, a kad je ovaj pogubljen, stupio je u dvorsku službu. Godine 1643. postao je silahdar (čuvar oružja na dvoru), a odmah iza toga drugi vezir i carski savjetnik. Do godinu dana imenovan je on kapudan-bašom (zapovjednikom mornarice) i serdarom (maršal) na Kreti. Godine 1645. pogubljen je na sultanov nalog što mu nije donio očekivanoga blaga.[93] Mletački izvori govore da je potekao iz okolice Vrane, možda baš iz Pakoštana, gdje se donedavna nalazila obitelj Maškov.[94] Legenda kazuje o njemu kao siromašnom mladiću koji je radio kod nadinskih begova Beširagića. Jednom se našao na putu u Sarajevu i odatle slučajno dospio u Carigrad, gdje se svojom bistrinom i umješnošću dovinuo do visokih položaja na Porti.[95] Zanimljivo je da je očuvana jedna turska pjesma u kojoj se opisuje njegova pogibija.[96] Jusufpaša je, po uzoru na mnoge naše ljude koji su se

[91] Archivio di Stato Venezia, Dispacci 53, br. 233, Zadar 17. IV 1647.
[92] Storica dissertazione ..., kao bilj. 69.
[93] S. Bašagić, Znameniti Hrvati ..., str. 37—38.
[94] L. Jelić, Vranjanin Jusuf Mašković ..., str. 116.
[95] Ibid.
[96] Riza Nour, Un manuscrit du milieu du XVIIe siècle sur la musique et la poèsie turques, Revue de turcologie, 1934 (Alexandrie), str. 136—141.

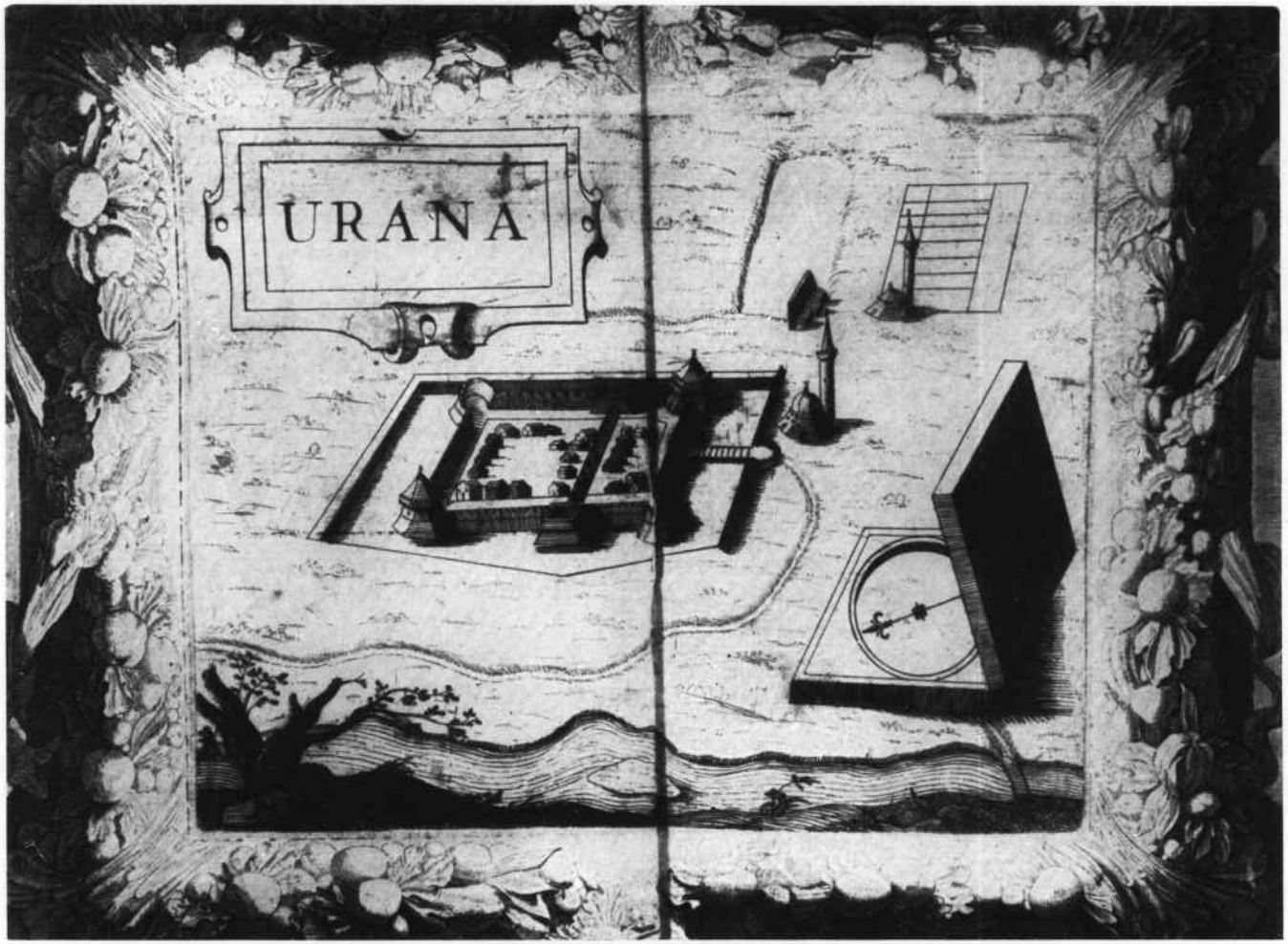

Tvrđava Vrana u tursko vrijeme

istakli u Turskoj carevini, želio učiniti nešto za svoj rodni kraj. Mnogi su od tih mogućnika gradili džamije, škole, prenoćišta i gostinjce za putnike i trgovce, kupališta, mostove, vodovode i druge ustanove javnog i humanitarnog značenja, pa je i Jusuf odlučio sagraditi han u Vrani. I ta njegova odluka može biti indicij koji potvrđuje da je zaista potekao iz ovoga kraja. On je 1644. god. predao Halilbegovu sinu Duraku 16.000 reala i povjerio mu izgradnju hana. Taj je posao započeo iste godine i mletačka izvješća kazuju da je na gradnji radilo po 500 radnika dnevno. Pripovijedaju također da je Jusufpaša namjeravao doći osobno nadzirati dovršenje gradnje, ali je mletačkim spletkama na carigradskom dvoru spriječen u tome.[97] Možda se namjeravao posve ukloniti iz Carigrada i ovdje poživjeti do smrti kako bi izbjegao nesretnu sudbinu mnogih visokih dostojanstvenika na Porti. U tome, međutim, nije uspio.

Za vrijeme gradnje hana Mlečani su potajno razgledavali radove, bojeći se da se tu ne gradi nova tvrđava koja bi mogla još više zaprijetiti njihovu posjedu, a posebno Biogradu. Ipak se je njihov građevni stručnjak, koji je jednom potajno obišao gradnju, na mjestu osvjedočio da od te gradnje neće biti vojne opasnosti te je izvijestio da će to biti vjerojatno gostinjac. Nacrtao je i oblik temelja koji su već bili podignuti.[98] To je Mlečane umirilo, pa su kasnije omogućavali i nabavku građevnog materijala za dovršenje hana.[99] Teško je reći je li baš tada završena gradnja, jer je već u proljeće 1645. god. otpočeo kandijski rat, koji je svom žestinom bjesnio i u ovim krajevima. Suvremeni turski historičar Ekrem Hakki Ayverdi opisuje ovaj spomenik, ali ne donosi nikakvih podataka o gradnji niti zna tko je taj han gradio.[100]

7.

Halilbeg je zamišljao u ratnim operacijama još više proširiti svoje posjede i svoju vlast u Dalmaciji, pa je uz pomoć bosanskog beglerbega osvojio za kratko vrijeme Novigrad i zatim Biograd, ali je dolaskom novog generalnog providura Leonarda Foscola u Dalmaciju turska sila uskoro počela popuštati. Foscolo je navalio na Zemunik koji je branio Halilbeg. Uza sve zalaganje obrane grad se nije mogao održati. Halilbeg se predao uz uvjet slobodnog odla-

[97] Jelić, Jusuf Mašković ..., str. 121.
[98] Archivio di Stato Venezia, Dispacci 48, br. 155, 16. I 1645.
[99] L. Jelić, Vranjanin Jusuf Mašković ..., str. 122. bilj. 2.
[100] E. H. Ayverdi, Yugoslavya'da Türk abideleri ve vakiflari, Vakiflar dergisi III (1957), str. 43—44, slike br. 62—68.

ska. Ali uslijed neočekivane eksplozije u tvrđavi nakon ulaska mletačke vojske, ipak je Halilbeg zasužnjen i otpremljen u Veneciju, pa u tamnicu u Bresciju,[101] gdje je ostao kao sužanj sve do smrti (9 godina).[102] Sin mu Durakbeg bijaše već poginuo u otvorenoj borbi. Nakon Zemunika padali su redom krajiški gradovi u mletačke ruke, a poslije višekratnih pokušaja uspjelo je 15. travnja Foscolu zauzeti i Vranu. Sve što je zauzimao odmah je rušio, kako bi onemogućio povratak bivših gospodara na ta mjesta. Neki izvještaji govore da je Vrana sa zemljom sravnjena, ali će biti bliže istini da je onesposobljena kao vojna utvrda, a samo predgrađe (varoš) do te mjere uništeno da se u njemu nije moglo stanovati. Tako je ostalo sve do svršetka rata.

Za vrijeme toga dugotrajnog rata, kada je Vrana bila poharana i napuštena, zasužnjeno je ovdje dosta stanovnika muslimana. Godine 1647, dana 4. ožujka, bilo je u Novigradu preko 50 sužanja turskih podanika iz Kotara, od toga 23 iz same Vrane. Do kraja godine ostalo ih je na životu samo deset. Bez sumnje je bila zavladala neka pošast, jer za nepuna 3 mjeseca (22. IX — 19. XII) umire četiri petine ljudi.[103] Smrtnosti tih nevoljnika svakako je pridonosila i glad, jer je u ratnim vremenima općenito bila oskudica u hrani, pa je mučno bilo opskrbiti i vojsku, a tko bi tek mislio na sužnje od kojih nema nikakve momentane koristi. Eventualna korist od njih mogla se očekivati u mirnim vremenima ako se otkupe, a u ratu kad služe na galijama kao veslači. Ali u tom posljednjem slučaju dolaze u obzir samo mladi i zdravi ljudi, sposobni za taj teški posao, a stari i bolesni već tim samim osuđeni su na umiranje. Bilo je spomenute godine u Novigradu još nekih sužanja, koji su bili određeni valjda na galije, pa je kod nekih upisan broj 200, očito iznos plaće koja im je za tu službu pripadala. Za jednog od njih označeno je da se prije smrti pokrstio. U ovoj skupini nije bilo Vranjana.

Pojedinačni slučajevi sužanja-muslimana iz Vrane i njezine okolice na koje nailazimo u spomenicima pokazuju da je toga bilo više. Primjer je tridesetgodišnja Aiša (Aisa) s trogodišnjim sinom i kćerkicom od godinu i pol, koje je trebalo zajedno pokrstiti.[104]

[101] Njegovo pismo bez datuma pisano mletačkom senatu, u kojem se žali zbog zasužnjenja, ali ističe da je postupak s njim korektan, Archivio di Stato Venezia, Documenti Turchi 381.

[102] B. Desnica, Istorija kotarskih uskoka I, str. 181.

[103] Li Segnanti schiavi no. cinquanta uno nella presente hauti a Novegradi d'ordine dell'Eccmo. Sr. Foscolo. Rukopis u Biblioteci Querini-Stampalia, Venezia.

[104] H A Z — spis. gen. prov ٢. Foscolo I, f. 421 verso.

8.

Nakon završetka rata i sklapanja mira 1670. god. gotovo svi bivši turski posjedi u Dalmaciji vratili su se svojim starim gospodarima, jedino je od gradova Klis pripao Mletačkoj Republici, jer je bio još od osvojenja (1648) zaposjednut vojskom i održavan. I Vrana je sada opet naseljena, tu je sjedio i sandžak Muhamedbeg Durakbegović, a svakako i njegov brat Hasanbeg. Život se nastavio kao i prije. Mletački su podanici i prije, pa i sada zakupljivali begovske zemlje, obrađivali ih i po ugovoru davali vlasnicima određeni dio. Posebno su to činili seljaci iz Pakoštana i okolice Biograda, zatim iz Filipjakova, pa i Zlosela.[105] Durakbegović je tada po ugovoru »s Biogradci i s Filipjanci i s Pakoštanci« dobivao »deseto od žita, graha i ostaloga, a od trsja deseto i peto, te kabanicu od finoga perangona od šest lakata«.[106]

Glavni prihod sa zemlje koju su obrađivali seljaci iz primorskih mjesta bilo je vino, a od usjeva je bilo ponešto žita, boba i graha. Kako je žita i sočivica bilo malo vidi se gdje neki daju pšenicu na oke, a drugi na kvarte i polučake i to u maloj količini. Ti su usjevi za njih bili samo sporedni usjevi u ovom kraju. Oni su naravno i oko svojih naselja imali neka polja koja su obrađivali, a tih je moralo biti znatno više od onoga što su uzimali pod najam od Durakbegovića. Teško je i zamisliti da bi težak mogao živjeti od takve količine žita kojoj je desetina iznosila kvartu ili još manje. Nedostatak žita su oni morali namiriti na drugi način, bilo zamjenom za vino ili pak najamnim radom i kupovinom hrane na trgu.

Za žito, bob, grah i čičvardu[107] mjere su bile kvarta, četvrtalj, polučak i oka. Te su mjere bile uobičajene u cijeloj mletačkoj Dalmaciji, a bile su od mjesta do mjesta različite zapremine i težine. U našem slučaju dolazi u obzir zadarska, kao i ostale mjere. Zadarska kvarta je iznosila 1,3331 hektolitara, četvrtalj (četvrtina kvarte) imao je 33,327 litara, a polućak (polovica četvrtalja) 16,663 litara. Oka je orijentalna mjera koja je došla s turskim osvojenjem ovih krajeva i ostala u upotrebi sve do najnovijeg vremena. Zadarska

[105] H A Z — Dragomanski spisi LXVII, 12.

[106] S. M. Traljić, Tursko-mletačko susjedstvo ..., str. 411.

[107] Čičvarda je vrsta mahunarke, koja se i sada ponešto uzgaja i u okolici Zadra. Od svih naših rječnika jedino je spominje Zadranin Ivan Tanclinger, koji je svoj rječnik počeo pisati oko 1672. god., dakle upravo u vrijeme postanka naših dokumenata. Čičvardu on objašnjava talijanskim ceci, legume, cicerchia, a hrvatski riječima grah čičak. Kako taj rječnik još nije publiciran, mnoge riječi iz njega, inače nepoznate, nisu ušle u suvremene rječnike, pa ni u Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije. Usp. T. Matić, Prva redakcija Tanclingerova rječnika, Rad 253 (1953), str. 263.

oka je 1,851 litara, a to teži 1,303 kg.[108] Postojale su drvene posude za svaku od tih mjera, koje su bile od vlasti baždarene i time im zajamčena vjerodostojnost i danas ih možemo pogdjegdje susresti u pojedinim starim kućama ili u muzeju.

Ako jedan seljak daje zemljoposjedniku od prihoda kvartu pšenice, drugi pet polućaka, a neki samo polućak, to je zbilja mali prihod. Kad znamo da su od žita i sočivica davali desetinu, lako je zamisliti koliko je njima ostajalo i kako su sami živjeli. Neki su naravno dobivali i više, pa su mogli ponešto i prodati na zadarskom trgu.[109] Inače se zna da su okolni seljaci opskrbljivali Zadar žitom i kruhom, a kad bi toga nestalo morala se je vlast brinuti za uvoz potrebnih količina za prehranu građana.

Kad znamo da su davanja gospodarima iznosila deseti dio, onda se može po prilici izračunati koliko je svega bilo prihoda s tih zemalja koje su obrađivali mletački podanici. Tako nalazimo da je bilo okruglo 4000 hl ječma i 1000 hl pšenice. To svakako nije bilo dovoljno ni za najnužnije potrebe i moralo se je namirivati na drugi način. Uostalom i mletačka izvješća često navode da se ovaj kraj može vlastitim prihodima žita prehranjivati samo nekoliko mjeseci, a za ostatak godine osigurava se uvozom izvana.

Rekli smo da je i ovdje uzgoj vinove loze i proizvod vina bio glavno zanimanje težaka koji su te zemlje uzimali u zakup. To se vidi po spisima u kojima se nalazi najviše vina i masta u vidu davanja gospodarima zemlje. Vino se mjerilo barilom, a grožđe i mast na tovare, košare i mijehom. Kad zbrojimo sve što je zabilježeno da su dali posjednicima, izlazi 1369 hl vina, a zajedno s onim što je dato grožđa i masta izlazi okruglo 1500 hl. Pomnožimo li to s deset, jer se i od vinograda davalo deseto, dobit ćemo ukupan prihod od 15000 hl vina. Uz to se je begu davala i kabanica od finoga parangona od 6 lakata.[110]

Iz spisa kojima raspolažemo ne može se odrediti koliko ih je bilo iz pojedinih sela. Jedino za Filipjakov postoji poseban spis o davanju begu i napose »bešlijam«, tj. njegovim službenicima koji su također imali manje posjede pod Vranom. Od ukupno 23 Filipjanca 15 ih je dalo dohodak Durakbegoviću a 11 ostalima. Trojica su bili obvezani dohotkom i begu i bešlijama.[111]

Durakbegovića službenici navedeni su pod ovim imenima: Hoža (hodža, svećenik), Kabel, Ćenan, Inbraim (Ibrahim). Jedino za hodžu je poznato kakvu je funkciju imao, za ostale ne znamo.

[108] B. Ungarov, Stare mjere u Dalmaciji, Geodetski list V (1951), str. 230.
[109] S. M. Traljić, Trgovina Bosne i Hercegovine ..., str. 368.
[110] S. M. Traljić, Tursko-mletačko susjedstvo ..., str. 411.
[111] H A Z — Dragomanski spisi F. CXXIX, 3/21—31.

Vjerojatno su bili zapovjednici posade, što im i naziv »bešlije« pokazuje.[112]

U drugim se spisima osim Durakbegovića navode: Selepia Funich (Čelebija Funić), Dousich (Dušić), Sereslich (Serezlić), Pirijch (Pirić), Mustafa Dasdarovich (Dizdarević), Mustafa Memachich (Memagić?), Passe Radaslijch (Pašo Radaslić), Jusuf Celebia Zunich (možda prije spomenuti Funić) i Mustaj Selepia Alisanovich (Alidžanović). Ukupan broj težaka koji se spominju u ovim spisima iznosi 175 mletačkih podložnika koji su obrađivali vranske zemlje.[113] To nije mali broj s obzirom na slabu napučenost sela u to doba, a pokazuje još jednom siromaštvo koje je ljude tjeralo da rade zemlje preko granice kako bi poboljšali uvjete života i lakše prehranili svoju obitelj. Više puta se navodi da pojedinci nisu dali ono čime su bili obvezani. To se može dvojako tumačiti. Ili nisu imali prihoda sa zemlje, ili pak nisu htjeli udovoljiti. Oni naime često nisu udovoljavali svojim obvezama prema Durakbegoviću i drugim zemljoposjednicima kojih su zemlje uzimali na obradbu. Zato se često susreću pismene intervencije kod mletačkih vlasti radi podmirenja dugova. Seljaci su zemlju težili i pasli travu na begovskim posjedima, a nisu izvršili što su bili dužni po ugovoru, pa ih je morala mletačka vlast na to natjerati.[114]

Travarina od onog dijela carskog hasa u Kotarima koji je pripadao sandžakbegu iznosila je 1674. god. 40 cekina godišnje.[115]

U to vrijeme već postoji i spor kome pripadaju prihodi od carskog hasa u Kotarima. Tim sporovima pridonijeli su i Durakbegovići. O tome govori bosanski defterdar (šef financija) Mehmed-efendija u jednom pismu generalnom providuru, moleći ga da naredi svojim podložnicima »koji siju na carevu kunfinu i hasu po Kotarih« da predaju dohotke carevim ljudima. On dalje nastavlja: »i jošte dole u Kotaru Durakbegović koi govoreći da je Hujača i Modrava i Rogova i Pakoštane od negova timara i sada jesmo izvadili iz carevi libara i ova četiri mista u carevi hasu se pišu i ovamo smo š ni prigovorili, da nam ima od lanske godine dohodke što je uzeo jaspre povratiti. Zato molimo vaše gospodstvo da mi pišete koliko su vaši ljudi Durakbegoviću od ovih sela gotovih cekina i svite dali, a ovo godišće da imaju našemu čoviku dati, da bi jim vaše gospodstvo zapovidilo«.[116]

[112] Bešlije su vrsta tvrđavske vojske.
[113] Vidi bilj. 111.
[114] HAZ — Dragomanski spisi F. CXXIX, br. 3/11—12.
[115] S. M. Traljić, Tursko-mletačko susjedstvo ..., str. 412.
[116] Na istom mjestu.

Takvi odnosi između mletačkih podanika zemljoradnika i muslimanskih begova preko granice potrajali su i kasnije kada je i negdašnjom turskom Dalmacijom bila zavladala Mletačka Republika. Seljaci su i dalje obrađivali i pasli zemlje preko granice u Bosni i za to plaćali vlasnicima određeni dio prihoda.

9.

U posljednjim godinama turske vlasti u Dalmaciji život je bio uglavnom kao i prije, s tom razlikom da su sada mletački podanici bili mnogo jogunastiji od turskih. Oni su bili glavni napadači na krajini, pljačkali su, ubijali i vodili ljude u sužanjstvo. Ni Vrana nije bila pošteđena. Kotarani su u proljeće 1676. god. zapalili Vranu i opljačkali dvadesetak kuća. Zabilježeno je tada da je poginuo samo neki Mustafabaša i oteto mu sve oružje: mač, puška, buzdovan i štit, a uz to 10 dukata, vuneni ogrtač, kabanica, 2 bunde, čakšire (hlače), pâs, košulja i kapa. Hasanbegu Durakbegoviću digli su lupeži mlinsko kamenje. Sačuvana su tri iskaza o tom haranju. Jedan je na turskom jeziku, drugi je talijanski prijevod, a treći sadržava popis nađenih stvari pošto je mletačka vlast izvršila istragu.[117] Na temelju toga dadu se mnogi predmeti bolje identificirati, jer se npr. u talijanskom prijevodu sandžakbegova iskaza navode hlače, plitice, kotlovi i sl., a u turskom izvorniku su to čakšire, sahani i kazani, pa prema tome znamo da je to orijentalna vrsta hlača, a sahani i kazani su svakako bakreno posuđe, za koje možemo s mnogo sigurnosti tvrditi da su bili bosanske provenijencije. To isto važi i za ibrike i neke druge predmete, koji se ovdje nisu proizvodili. Inače među tim opljačkanim stvarima pretežu svojim brojem odjevne stvari (košulje, gaće, hlače, ogrtači, kišne kabanice, kožusi muški i ženski, papuče, čarape, platno, sukno, vuna, srebrna dugmad i po koji pâs od svile), zatim posteljni pribor (dušeci, jastuci, jorgani, ćebeta raznih boja, plahte), te različiti kućanski predmeti, kao što su: kazani, kotlovi, sahani, ibrici, leđeni s poklopcem (umivaonici), marame, stolnjaci, šalice, veći i manji ćupovi, sanduci, željezni tronošci, kliješta, tepsije, bačve, bisage i vreće, konjska oprema, sedla, samari, te jedan mlinčić (valjada za kafu). Zabilježeno je više vreća pšenice, ječma, brašna, vune, 5 oka tarhane (tijesto za juhu), tri oke kafe i nekoliko glava šećera. Ima tu više britava s kamenom za brušenje, jedno ogledalo, nekoliko knjiga (po jedan molitvenik i Kur'an), pa spisi o zemlji. Kad su sakupljane opljačkane stvari našla se je uglavnom odjeća, obuća, posteljina i nešto kućanskih stvari, a roba za prehranu bila je već

[117] H A Z — Dragomanski spisi F. XCIII, fol. 41 v, 66v—76; F. CX, br. 44.

potrošena. Tu su zapisana i 4 ćilima, te 2 pune vreće i jedan snop spisa! U popisima odnesenih stvari nije pobliže opisan ni kvalitet robe, a niti je poznata cijena, odnosno vrijednost. Jedino se zna da je Ciganin Alija štetovao 1000 aspri.

Kad je buknuo bečki rat i turska vojska bezglavo bježala iz Ugarske, a u Dalmaciji nastale pobune, Vrana je za kratko vrijeme opustjela. Sandžakbeg je tada bio Muhamedbeg Durakbegović i on je sa svima istaknutijim begovima ovoga kraja bio na vojsci u Ugarskoj, a brat mu Hasanbeg još je prije poginuo u Zemuniku.[118] Preostali zapovjednici s posadama u Nadinu i drugim gradovima, zaplašeni vijestima o porazu sultanove vojske pod Bečom i daljnjim neuspjesima, jednostavno su napuštali tvrđave i bježali. Muhamedbegovica je ponijela iz Vrane sve vrednije stvari i povukla se bliže bosanskoj granici, u Plavno.[119] Morlaci su tada uzeli slobodu i počeli na sve strane pljačkati. Pod vodstvom Ilije Jankovića i nekoliko Senjana upali su u Vranu, pognali oko 200 volova i konja, a ubili četiri osobe. Vranjani su (muslimani) dolazili tražiti da im se vrate otete stvari, ali svakako bez uspjeha.[120] Zaplašeni tolikom drskosti dojučerašnjih svojih podanika, oni su dobrovoljno predali Vranu Morlacima i otišli u Plavno.[121] Mletačka Republika još je održavala redovite dobre odnose s Turskom, pa je generalni providur Lorenzo Donà izražavao svoje žaljenje zbog postupka Morlaka, koji se nikako nisu dali umiriti ni obuzdati. Muhamedbeg Durakbegović je po povratku ispod Beča dolazio u Dalmaciju i kušao opet uspostaviti svoju vlast, povratiti gospodstvo, ali nije ništa postigao.[122] Uskoro se i Republika zaratila sa sultanom i u toj novoj situaciji posve je nestalo turske vlasti u ovim krajevima. Turske gradove i posjede zauzimali su većinom Vlasi iz Kotara sa svojim serdarima. Sad su oni ponovo dobili u posjed kuće i zemlje koje im je već prije (u toku kandijskog rata) generalni providur Antonio Barbaro bio porazdijelio.[123] Durakbegovićima koji su bili gospodari Vrane cijelo stoljeće u bečkome je ratu nestalo spomena, pa i danas što se zna ni u Bosni nema njihovih potomaka, svakako ne pod tim imenom. Zanimljivo je da ih ni narodna pjesma ne slavi po njihovu imenu, nego samo zna za bega Vrančića i sedam Vraničića.

[118] B. Desnica, Zemunički događaj, Magazin sjeverne Dalmacije 1934, str. 31—35.
[119] B. Desnica, Istorija kotarskih uskoka I, str. 255.
[120] Ibid., str. 259, 262, 263.
[121] Ibid., str. 265.
[122] Ibid., str. 325, 329.
[123] Ibid., str. 143—149.

VRANA IN THE TIME OF TURKISH RULE

Summary

In his description of the history of Vrana when under the Turks, the author speaks first about the miserable conditions reigning in that town and its environs over a span of more than one hundred years before their capture by the Turks. Turkish invasions and plunderings of those regions had commenced shortly after the Republic of Venice had placed Dalmatia under her sway at the beginning of the 15th century, and they lasted until 1538, when the Turks eventually captured Vrana and Nadin, thus obtaining almost the whole of Zadar's hinterland. Vrana in that time was in a most neglected and backward state, while a mercenary military would abandon their positions because of insufficient supplies and irregular salaries. Therefore it was possible for the Turks to capture Vrana without any resistance on the part of the Venetian garrison. The new masters immediately repaired the town and widened it, commencing at the same time to till the land as well as possible for the sake of best exploitation. Also a number of field meliorations were performed, which, however, were abandoned and neglected in subsequent times. Over a span of more than one hundred years Vrana and its environs were ruled by the successors of the first Krk Sandjak-beg Mehmed. Among them one Halilbeg stood prominent; he ruled over those areas for no less than a full 50 years, being oftentimes in conflict with the Republic of Venice despite a formal peace treaty between the Sultan and the Doge. He was a Sandjak-beg on several occasions, and thus he influenced officially the development of circumstances in that border region, until the Venetial military captured and made a slave of him during the Candian War in 1647. The town of Vrana of that period numbered 500 or more houses, had several mosques, a school for children, and most probably also public baths. Actually it was the largest settlement under Turkish rule in the area. Already at the beginning of the Candian War (1645—1669) the Venetians had destroyed Vrana, which was then abandoned, while later it again came under Turkish sway. From this period documents have been preserved showing in what manner the Venetian citizens tilled the land under Turkish rule and gave their masters certain definite tributes out of their crops and vineyard yields. This state of affairs lasted until the end of the Turkish administration in those regions.

Of the period of Turkish rule in these regions we are reminded by the Mašković Han or Caravanserai at Vrana. It was built by the Vizier Jusuf-Pasha Mašković, who came from the environs of Vrana. Having attained an elevated position in the Ottoman Empire he wished to do something for his native area after the custom of many of his countrymen then in the Ottoman service. Thus he had a structure built which would serve as a tavern for merchants and travellers. Soon, however, he fell a victim to court intrigues. This caravanserai, with all its characteristics of the Ottoman building style, is actually the only preserved monument dating from the Turkish period in the history of Dalmatia.